DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

અહેવાલ યોગ્ય

ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતમાં

ફોજદારી અપીલીય હકૂમત

ફોજદારી અપીલ નં. ૬૯૯ ઓફ ૨૦૨૦

(એસ.એલ.પી. (ફોજદારી) નં. ૨૩૩૩ ઓફ ૨૦૨૦માંથી ઉદ્ભવેલ)

એમ. રવિન્દ્રન ..... અપીલકર્તા

વિરુદ્ધ

ધ ઇન્ટેલીજન્સ ઓફિસર, ડિરેક્ટોરેટ ઓફ રેવન્યુ ઇન્ટેલિજન્સ ....

સામાવાળા

ચુકાદો

ન્યાયમૂર્તિ શ્રી મોહન એમ. શાંતાનાગૌદર

પરવાનગી આપવામાં આવે છે.

૨. તારીખ ૨૧.૧૧.૨૦૧૯ના રોજ મદ્રાસની ઉચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા સીઆરએલ ઓ.પી. નં. ૯૭૫૦ ઓફ ૨૦૧૯માં આપવામાં આવેલ ચુકાદા પર આ અપીલમાં સવાલ ઉઠાવવામાં આવ્યો છે.

૩. આ અપીલ ઉદભવતા સંક્ષિપ્ત તથ્યો નીચે મુજબ છેઃ

૩.૧ નાર્કોટિક ડ્રગ્સ એન્ડ સાયકોટ્રોપિક સબસ્ટન્સ એક્ટ, ૧૯૮૫ ('એનડીપીએસ એક્ટ') ની કલમ–૨૨ (ગ), ૨૩(ગ), ૨૫એ અને ૨૯ સાથે વાંચતા કલમ–૮(ગ) હેઠળ સજાપાત્ર કથિત ગુના માટે તા. ૦૪.૦૮.૨૦૧૮ના રોજ અપીલકર્તાની ધરપકડ કરવામાં આવી હતી અને ન્યાયિક કસ્ટડીમાં મોકલવામાં આવેલ. રિમાન્ડની તારીખ એટલે કે, ૩૧.૦૧.૨૦૧૯થી ૧૮૦ દિવસ પૂર્ણ થયા પછી, અપીલકર્તા (આરોપી નંબર–૧૧ના)એ એનડીપીએસ એક્ટ હેઠળના કેસોની એક્સક્લુઝિવ ટ્રાયલ માટેની વિશેષ અદાલત, ચેન્નાઈ ('ટ્રાયલ કોર્ટ') સમક્ષ તા.૦૧.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ, તપાસ પૂર્ણ થયેલ નથી તેમજ ચાર્જશીટ હજુ સુધી દાખલ કરવામાં આવેલ નથી તેવા કારણોસર, ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતા, ૧૯૭૩ ('સીઆરપીસી') ની કલમ ૧૬૭(૨) હેઠળ જામીન માટે અરજી દાખલ કરી હતી. તદનુસાર, તા.૦૫.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ, ટ્રાયલ કોર્ટે તે અદાલત સમક્ષ પડતર આર.આર. નં.૦૯/૨૦૧૭માં ક્રિ.એમ.પી. નં. ૧૩૧/૨૦૧૯માં જામીનનો હુકમ મંજુર કરેલ.

૩.૨ સામાવાળા/ફરિયાદી, એટલે કે ડિરેક્ટોરેટ ઓફ રેવન્યુ ઇન્ટેલિજન્સના ઇન્ટેલિજન્સ ઓફિસરે મદ્રાસ ખાતેની ઉચ્ચ ન્યાયાલય સમક્ષ અપીલકર્તાના જામીન રદ કરવાની દાદ માંગતી ક્રિ.ઓ.પી. નં.૯૭૫૦/૨૦૧૯થી દાખલ કરેલ. ઉચ્ચ અદાલતે

વાદગ્રસ્ત ચુકાદા દ્વારા ઉપરોક્ત અપીલને મંજૂર કરેલ અને પરિણામે, ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલા જામીનના હુકમને રદ કરેલ. નારાજ થઈને, અપીલકર્તાએ ઉચ્ચ ન્યાયાલયના ચુકાદાને આ અદાલતમાં પડકારેલ છે.

૩.૩ તે તકરાર નથી કે અપીલકર્તાને તા.૦૪.૦૮.૨૦૧૮ના રોજ ન્યાયિક કસ્ટડીમાં મોકલવામાં આવેલ અને તેથી સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ આખરી અહેવાલ દાખલ કરવા માટે નિયત ૧૮૦ દિવસનો ફરજિયાત સમયગાળો (રીમાન્ડની તારીખ બાદ કરતાં) તા.૩૧.૦૧.૨૦૧૯ના રોજ પૂર્ણ થયો હતો. નીચે જણાવ્યા મુજબ ગ્રેગોરિયન કેલેન્ડર મુજબ દિવસોની ગણતરી કરી એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવેલ છેઃ

"ઓગસ્ટ–૨૦૧૮ (તા.૦૫.૦૮.૨૦૧૮થી તા.૩૧.૦૮.૨૦૧૮ સુધી)	**૨૭ દિવસ**
સપ્ટેમ્બર–૨૦૧૮	**૩૦ દિવસ**
ઓક્ટોબર–૨૦૧૮	**૩૧ દિવસ**
નવેમ્બર–૨૦૧૮	**૩૦ દિવસ**
ડિસેમ્બર–૨૦૧૮	**૩૧ દિવસ**
જાન્યુઆરી–૨૦૧૯	**૩૧ દિવસ**
	કુલ૧૮૦ દિવસ

૩.૪ તદનુસાર, અપીલકર્તાએ તા.૦૧.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ સવારે ૧૦:૩૦ વાગ્યે તેની જામીન અરજી ટ્રાયલ અદાલત સમક્ષ દાખલ

કરેલ. અરજદારના વકીલની દલીલો પૂર્ણ થયા બાદ જામીન અરજીની સુનાવણી દરમિયાન, સામાવાળા/ફરિયાદીએ તા. ૦૧.૦૨.૨૦૧૯ ના રોજ સાંજે ૦૪::૨૫ કલાકે અપીલકર્તા સામે વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરી અને તે આધારે જામીન અરજી રદ કરવાની દાદ માંગેલ. જો કે, ટ્રાયલ કોર્ટે જામીન અરજીને એ આધારે મંજૂર કરેલ કે અપીલકર્તાને કલમ–૧૬૭(૨)ના વૈધાનિક આદેશ દ્વારા આપવામાં આવેલા અવિલોપ્ય અધિકારમાં દખલ કરવાની અદાલત પાસે કોઈ સત્તા નથી.

૩.૫ ટ્રાયલ અદાલતના ઉપરોક્ત ચુકાદાને ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા એ આધારે રદ કરવામાં આવ્યો હતો કે વધારાની ફરિયાદ તા.૦૧.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ દાખલ કરવામાં આવી હતી અને વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી તે સમયે સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળની જામીન અરજીનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો ન હતો, અપીલકર્તા તે હકીકતનો લાભ લઈ શકેલ નહીં કે તેણે જામીન અરજી અગાઉથી સમયસર દાખલ કરી હતી. ઉચ્ચ અદાલતે વધુમાં કારણ આપેલ કે સત્ર અદાલત બેસે છે ત્યારથી અદાલત ઉઠે ત્યાં સુધી કામ કરે છે અને તેથી અરજદાર સવારે ૧૦:૩૦ વાગ્યે અરજી દાખલ કરવા માટે કોઈ ચોક્કસ લાભ મેળવી શક્યા ન હતાં કારણ કે જામીન અરજીની

સુનાવણી દરમિયાન તે જ દિવસે અદાલત ઉઠે તે પહેલાં વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

૪. **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય,** (૨૦૦૧) ૫–એસસીસી–૪૫૩ના કેસમાં આ અદાલતના અવલોકનો પર ભારપૂર્વક આધાર રાખીને, અપીલકર્તા વતી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ સુશ્રી અરુણિમા સિંહે દલીલ કરી હતી કે ઉચ્ચ અદાલતે સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨)ના આદેશનો ખોટો અર્થ કાઢ્યો છે અને આ બાબતના ગુણદોષમાં ઉતરી ગંભીર ભૂલ કરી છે; સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) દ્વારા આપવામાં આવેલા વૈધાનિક આદેશને ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા હળવાશથી અવગણવામાં આવ્યો હતો, અપીલકર્તાએ ૧૮૦ દિવસની ફરજિયાત અવધિ પૂર્ણ થયા પછી, તે પણ સામાવાળા દ્વારા ચાર્જશીટ/વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરતાં પહેલા, તેની જોગવાઈઓને યોગ્ય રીતે લાગુ કરી હતી; અને પાછળથી તપાસ સત્તામંડળ દ્વારા ચાર્જશીટ / વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરવાથી અપીલકર્તાના અવિલોપ્ય અધિકારને પરાસ્ત કરી શકાય નહીં.

૫. તેનાથી વિપરીત, એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ શ્રી અમન લેખીએ ઉચ્ચ અદાલતના ચુકાદાના સમર્થનમાં દલીલ કરી હતી કે જ્યારે અપીલકર્તા કસ્ટડીમાં હતા ત્યારે અને સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ જામીન માટેની અરજીનો નિકાલ કરતા

પહેલાં, વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી, તેથી અપીલકર્તા–આરોપીને જામીન આપવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નહોતો અને પરિણામે તેની કેદમાં અટકાયત ચાલુ રાખવાપાત્ર હતી. તેમણે દલીલ કરી હતી કે કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ દાખલ કરાયેલી જામીન અરજીના નિકાલના સમય અથવા તારીખ જ નક્કી કરવા માટે નિર્ણાયક પરિબળ છે કે આરોપી ડિફોલ્ટ જામીન માટે હકદાર છે કે નહીં.

૬. આગળ વધતાં પહેલાં, સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) ની જોગવાઈઓની નોંધ લેવી સુસંગત છેઃ

> ***"કલમ–૧૬૭. જ્યારે તપાસ ચોવીસ કલાકમાં પૂર્ણ કરી ન શકાય ત્યારની કાર્યવાહી.–***
>
> *(૨) જે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ આ કલમ હેઠળ આરોપી વ્યક્તિને મોકલવામાં આવે છે તે મેજિસ્ટ્રેટ, ભલે તે કેસની સુનાવણી કરવા માટે હકુમત ધરાવતા હોય કે નહીં, સમયાંતરે, તે મેજિસ્ટ્રેટને યોગ્ય લાગે તે રીતે પંદર દિવસથી વધુ ન હોય તેવી કસ્ટડીમાં આરોપીની અટકાયતને અધિકૃત કરી શકે છે; અને જો તેને કેસ ચલાવવા અથવા તેને ટ્રાયલ માટે મોકલવા કોઈ હકૂમત ન હોય, અને વધુ અટકાયતને બિનજરૂરી લાગતી હોય, તો તે આરોપીને આવી*

હકૂમત ધરાવતા મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવાનો આદેશ આપી શકે છેઃ

એવી જોગવાઈ છે કેઃ –

(ક) મેજિસ્ટ્રેટ આરોપી વ્યક્તિની અટકાયતને, પોલીસની કસ્ટડી સિવાય, પંદર દિવસની મુદતથી વધુ સમય માટે અધિકૃત કરી શકે છે, જો તેને સંતોષ થાય કે આમ કરવા માટે પૂરતા આધારો અસ્તિત્વમાં છે, પરંતુ કોઈ મેજિસ્ટ્રેટ નીચે દર્શાવેલ પરિચ્છેદ હેઠળ કસ્ટડીમાં રહેલ આરોપી વ્યક્તિની કુલ અવધિ કરતાં વધુ સમય માટે અટકાયતને અધિકૃત કરશે નહીં.

(૧) નેવું દિવસ, જ્યાં તપાસ મૃત્યુદંડ, આજીવન કેદ અથવા દસ વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવી સજાના ગુના સાથે સંબંધિત હોય;

(૨) સાઠ દિવસ, જ્યાં તપાસ અન્ય કોઈ ગુના સાથે સંબંધિત હોય અને, કેસ પ્રમાણે, નેવું દિવસ કે સાઠ દિવસની મુદત પૂરી થયા પછી, આરોપી વ્યક્તિ, જો તે જામીન આપવા તૈયાર હોય અને રજૂ કરે, તેને જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવશે, અને આ પેટા કલમ હેઠળ જામીન પર મુક્ત કરાયેલ દરેક

વ્યક્તિને તે અધ્યાયના હેતુઓ માટે અધ્યાય–૩૩ ની જોગવાઈઓ હેઠળ મુક્ત કરવામાં આવે તેવું માનવામાં આવશે;

(બી) કોઈ મેજિસ્ટ્રેટ આ કલમ હેઠળ પોલીસની કસ્ટડીમાં આરોપીની અટકાયતને અધિકૃત કરશે નહીં સિવાય કે આરોપી પ્રથમ વખત તેની સમક્ષ રૂબરૂમાં રજૂ કરવામાં આવે અને ત્યારબાદ દરેક વખતે જ્યાં સુધી આરોપી પોલીસની કસ્ટડીમાં રહે ત્યાં સુધી, પરંતુ મેજિસ્ટ્રેટ આરોપીને રૂબરૂમાં અથવા ઇલેક્ટ્રોનિક વીડિયો લિંકેજના માધ્યમ દ્વારા રજૂ કરવા પર ન્યાયિક કસ્ટડીમાં વધુ અટકાયત લંબાવી શકે છે;

(સી) બીજા વર્ગના કોઈ મેજિસ્ટ્રેટ, જેને ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા આ માટે વિશેષ સત્તા આપવામાં આવી નથી, તે પોલીસની કસ્ટડીમાં અટકાયતને અધિકૃત કરશે નહીં.

સમજૂતી–૧. *શંકાઓ ટાળવા માટે, આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે, પરિચ્છેદ (અ) માં નિર્દિષ્ટ સમયગાળાની સમાપ્તિ છતાં, આરોપી જ્યાં સુધી જામીન ન આપે ત્યાં સુધી તેને કસ્ટડીમાં રાખવામાં આવશે.*

સમજૂતી–૨. *જો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થાય કે શું આરોપી વ્યક્તિને કલમ (બી) હેઠળ જરૂરી હોય તે રીતે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો કે કેમ, તો આરોપી વ્યક્તિની રજૂઆત અટકાયતને અધિકૃત કરતા આદેશ પર તેની સહી દ્વારા અથવા મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા પ્રમાણિત આદેશ દ્વારા સાબિત થઈ શકે છે.*

વધુમાં, અઢાર વર્ષથી ઓછી ઉંમરની સ્ત્રીના કિસ્સામાં, અટકાયતને રિમાન્ડ હોમ અથવા માન્યતા પ્રાપ્ત સામાજિક સંસ્થાની કસ્ટડીમાં રહેવા માટે અધિકૃત કરવામાં આવશે."

સામાન્ય કાયદાકીય ભાષામાં, કલમ–૧૬૭(૨) ની જોગવાઈ હેઠળ જામીનનો અધિકાર સામાન્ય રીતે 'ડિફોલ્ટ બેલ' અથવા 'અનિવાર્ય જામીન' તરીકે ઓળખાય છે કારણ કે તે કેસની ગુણદોષને ધ્યાનમાં લીધા વિના, નિયત સમયની અંદર તપાસ પૂર્ણ ન કરીને તપાસ એજન્સીએ કરેલ ભૂલને કારણે આપવામાં આવે છે.

૬.૧ આ બાબતના હેતુ માટે એનડીપીએસ અધિનિયમની કલમ–૩૬એ(૪) નોંધવી સુસંગત રહેશેઃ

"કલમ–૩૬એ. વિશેષ અદાલતો દ્વારા ટ્રાયેબલ ગુનાઓ.–

(૪) કલમ–૧૯ અથવા કલમ–૨૪ અથવા કલમ–૨૬એ

હેઠળ સજાપાત્ર ગુનાના આરોપી વ્યક્તિઓના સંબંધમાં અથવા વાણિજ્યિક જથ્થાને સંડોવતા ગુનાઓ માટે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૯૭૩ (૧૯૭૪નો બીજો) ની કલમ–૧૬૭ની પેટા કલમ(૨) માં "નેવું દિવસ" માટેના સંદર્ભો, જ્યાં તે બન્યા છે, તેનો અર્થ "એકસો એંસી દિવસ" ના સંદર્ભમાં કરવામાં આવશે:

પરંતુ, જો એકસો એંસી દિવસના ઉક્ત સમયગાળાની અંદર તપાસ પૂર્ણ કરવી શક્ય ન હોય તો, વિશેષ અદાલત તપાસની પ્રગતિ અને એકસો એંસી દિવસના ઉપરોક્ત સમયગાળાથી આગળ આરોપીની અટકાયત માટેના ચોક્કસ કારણો દર્શાવતા સરકારી વકીલના અહેવાલ પર ઉક્ત સમયગાળાને એક વર્ષ સુધી લંબાવી શકે છે."

(અવધારણા પૂરી પાડવામાં આવેલ છે)

૬.૨ એનડીપીએસ અધિનિયમની કલમ–૩૬એ સીઆરપીસી લાગુ કરવા માટે તેમાં દર્શાવ્યા મુજબનો સુધારો સૂચવે છે. એનડીપીએસ અધિનિયમની કલમ–૩૬એની પેટા કલમ–(૪) ની અસર માટે એ જરૂરી છે કે એનડીપીએસ અધિનિયમ હેઠળ ચોક્કસ ગુનાઓની તપાસ સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭ (૨)ની જોગવાઇ હેઠળ ૯૦ દિવસના બદલે ૧૮૦ દિવસના સમયગાળામાં પૂર્ણ કરવામાં આવે. તેથી વધુ ગંભીર શ્રેણીના ગુનાઓની તપાસ માટે વધારાની સમય

મર્યાદાનો લાભ આપવામાં આવે છે. એમાં વધુ જોગવાઈ ઉમેરવામાં આવેલ છે કે જો સરકારી વકીલ તપાસની પ્રગતિ દર્શાવતો અહેવાલ રજૂ કરે અને ૧૮૦ દિવસની નિયત અવધિથી વધુ આરોપીની અટકાયતની જરૂરિયાત માટે ચોક્કસ કારણો આપે તો વિશેષ અદાલત તપાસ માટે નિયત સમય એક વર્ષ સુધી લંબાવી શકે છે. હાલના કેસમાં, એવું સ્વીકારવામાં આવેલ છે કે સરકારી વકીલે ટ્રાયલ કોર્ટ સમક્ષ આખરી અહેવાલ/વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરવા માટે એક વર્ષ સુધીનો સમય વધારવા માટે ૧૮૦ દિવસના સમયગાળાની અંદર આવો કોઈ અહેવાલ દાખલ કર્યો ન હતો.

ઉપરોક્તથી, એ સ્પષ્ટ છે કે અપીલકર્તાના કેસમાં, રિમાન્ડની પ્રથમ તારીખથી ૧૮૦ દિવસની અંદર આખરી અહેવાલ દાખલ કરવો જરૂરી હતો.

૭. આ અદાલતે **રવિ પ્રકાશ સિંહ ઉર્ફે અરવિંદ સિંહ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય,** (૨૦૧૫) ૮–એસસીસી–૩૪૦ સહિતના શ્રેણીબદ્ધ ચુકાદાઓમાં ઠરાવેલ છે કે કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળના સમયગાળાની ગણતરી કરતી વખતે, જે દિવસે આરોપીને ન્યાયિક કસ્ટડીમાં મોકલવામાં આવ્યો હતો તે દિવસને બાકાત રાખવો પડશે અને જે દિવસે અદાલતમાં ચલણ/ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવે તે દિવસનો સમાવેશ કરવો પડશે.

૮. ઉપર સૂચવ્યા મુજબ, તે વિવાદિત નથી કે ઉપરોક્ત કાયદાકીય જોગવાઈઓ અને આ અદાલતના ચુકાદાઓના પાલનમાં, અપીલકર્તાએ રીમાન્ડની તારીખથી (રીમાન્ડ દિવસ સિવાય) ૧૮૦ દિવસ સુધી રાહ જોઈ અને ત્યારબાદ, તા.૦૧.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ સવારે ૧૦.૩૦ કલાકે સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ જામીન માટે અરજી દાખલ કરી કારણ કે, તા. ૩૧.૦૧.૨૦૧૯ સુધી અથવા તા.૦૧.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ સવારે ૧૦.૩૦ વાગ્યા સુધી, ફરિયાદીએ હજુ સુધી અપીલકર્તા વિરુદ્ધ આખરી અહેવાલ/વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરેલ ન હતી. તે જ દિવસે, ઉપર મુજબ, જામીન અરજીની સુનાવણી દરમિયાન, સામાવાળા/ફરિયાદીએ ૪.૨૫ વાગ્યે વધારાની ફરિયાદ નોંધાવી હતી, અને આમ જામીન અરજીને રદ કરવાની માંગ કરી હતી.

૯. આમ, આ કેસમાં નક્કી કરવાના મુદ્દાઓ આ પ્રમાણે છે:

(ક) સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ અપીલકર્તાને મળતો અવિલોપ્ય અધિકાર તપાસ એજન્સી દ્વારા વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરવાથી રદ થાય છે કે કેમ;

(ખ) શું અદાલતે (ક) નો જવાબ આપતા સમયે તપાસ એજન્સીના ડિફોલ્ટના આધારે જામીન માટેની અરજી દાખલ કરવાના સમયને ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ અથવા જામીન માટેની અરજીના નિકાલના સમયને ધ્યાનમાં લેવો જોઈએ.

૧. ઉદય મોહનલાલ આચાર્યના કેસમાં પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંતો

૧૦. સંબંધિત ન્યાયશાસ્ત્રના અવલોકન પર, અમે શ્રી લેખીની રજૂઆતો સાથે સહમત થવામાં અસમર્થ છીએ. તેના કરતાં, અમે જાણ્યુ છે કે **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય** (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠે બહુમતી અભિપ્રાય દ્વારા ઉલ્લેખિત ઉપર મુજબ (ક) અને (ખ) બંને મુદ્દાઓનો જવાબ નીચે મુજબ અવલોકન કરીને આપવામાં આવેલ છેઃ

"૧૩... વધુમાં એ પણ સ્પષ્ટ છે કે સંજય દત્તના કેસ(ઉપરોક્ત)માં બંધારણીય ખંડપીઠે ઠરાવેલ છે તેમ, જો પહેલેથી જ તેનો લાભ લેવામાં ન આવ્યો હોય, તો તે અવિલોપ્ય અધિકાર ટકી શકતો નથી અથવા દાખલ કરવામાં આવતા ચલણ પર અમલપાત્ર રહેતો નથી. તેથી, વિચારણા માટે જે નિર્ણાયક પ્રશ્ન ઊભો થાય છે, તે એ છે કે 'જો પહેલેથી જ તે મેળવેલ ન હોય' તે અભિવ્યક્તિનો સાચો અર્થ શું છે?શું તેનો અર્થ એ છે કે આરોપી જામીન માટે અરજી કરે છે અને જામીન પર મુક્ત થવા માટે તેની ઇચ્છા રજૂ કરે છે અથવા તેનો અર્થ એ છે કે જામીનનો આદેશ પસાર થવો જ જોઈએ, આરોપીએ જામીન રજૂ કરવા જોઈએ અને તેને જામીન પર મુક્ત કરવો જોઈએ? અમારા અભિપ્રાય મુજબ તે વૈધાનિક આદેશ સાથે વધુ સુસંગત હશે

કે જે ક્ષણે આરોપી જામીન પર મુક્ત થવા માટે અરજી કરે છે અને જામીનની શરતો અને નિયમોનું પાલન કરવાની રજૂઆત કરે છે તે જ ક્ષણે આરોપીએ તેના અવિલોપ્ય અધિકારનો લાભ ઉઠાવ્યો છે તેમ ઠરાવવું જોઈએ.જરૂરી જામીન આપ્યા પછી ખરેખર જામીન પર મુક્ત થવાનો અર્થ "મેળવેલ" શબ્દનો અર્થઘટન કરવાથી આરોપી પર મોટો અન્યાય થશે અને તે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ–૧૬૭(૨) ની જોગવાઈના હેતુને નિષ્ફળ બનાવશે અને વધુમાં, ગેરકાયદેસર કસ્ટડીને કાયદેસર બનાવશે, કારણ કે નિયત સમયગાળાની સમાપ્તિ પછી મેજિસ્ટ્રેટને રિમાન્ડનો વધુ અધિકારક્ષેત્ર ન હતો અને આરોપીની આવી કસ્ટડી રિમાન્ડના કોઈપણ માન્ય આદેશ વિના છે. તે સિવાય, જ્યારે કોઈ આરોપી જામીન માટે અરજી કરે છે જે તેના મુક્ત થવાના અધિકારને સૂચવે છે કારણ કે નિર્દિષ્ટ સમયગાળાની અંદર કોઈ ચલણ દાખલ કરવામાં આવ્યું ન હતું, ત્યારે મેજિસ્ટ્રેટને કોઈ વિવેકાધિકાર રહેતો નથી અને તેણે માત્ર એ જ શોધવાની જરૂર છે કે કાયદા હેઠળ નિર્દિષ્ટ સમયગાળો વીતી ગયેલ છે કે નહીં, અને ચલણ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે કે નહીં. જો "મેળવેલ" શબ્દનો અર્થ એ થાય કે આરોપીને વાસ્તવિક રીતે જામીન પર મુક્ત કરવો જ જોઈએ, તો આપેલ કેસમાં જ્યાં કલમ–૧૬૭માં નિર્ધારિત

મહત્તમ અવધિ સમાપ્ત થઈ હોવા છતાં મેજિસ્ટ્રેટ ગેરકાયદેસર રીતે આદેશ પસાર કરવાનો ઇનકાર કરે છે, અને તેમ છતાં કોઈ ચલણ દાખલ કરવામાં આવ્યું નથી, ત્યારે આરોપી માત્ર ઉપલી અદાલતમાં જઈ શકે છે અને જ્યારે આ બાબત વિચારણા માટે ઉપલી અદાલતમાં પડતર હોય અને જો ફરિયાદપક્ષ ચાર્જશીટ દાખલ કરે, તોપણ તપાસ એજન્સીની નિષ્ક્રિયતાને કારણે આરોપીને મળતો ઉપરોક્ત અધિકાર વ્યર્થ થઈ જશે. વિધાનસભાએ તેનો આદેશ આપ્યો હોવાથી તેને લાગુ કરવાની અદાલતની ફરજ રહેશે અને તે ન્યાયના હિતમાં નહીં હોય કે "જો તેનો ઉપયોગ ન કરવામાં આવે તો" અભિવ્યક્તિનું કાર્યવાહી દ્વારા દુરુપયોગ કરવામાં સક્ષમ હોય તેવી રીતે અર્થઘટન કરીને તેને નકારવામાં આવે...

.... કલમ–૧૬૭ની પેટા કલમ (૨)ના પરંતુકમાં દર્શાવેલ સમયગાળાની સમાપ્તિ પછી કસ્ટડીમાં આરોપીની અટકાયતને અધિકૃત કરતી ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતામાં કોઈ જોગવાઈ નથી, સિવાય કે સ્પષ્ટીકરણ–૧માં દર્શાવેલ આકસ્મિકતા, એટલે કે, જો આરોપી જામીન ન આપે. આ અર્થમાં એવું કહી શકાય કે જો સમયગાળાની સમાપ્તિ પછી, જામીન પર મુક્ત થવા માટેની અરજી દાખલ કરવામાં આવે

છે, અને આરોપી જામીન આપવાની રજૂઆત કરે છે અને તે રીતે તેના અવિલોપ્ય અધિકારનો લાભ લે છે અને પછી જામીનનો આદેશ ચોક્કસ નિયમો અને શરતો પર પસાર કરવામાં આવે છે પરંતુ આરોપી જામીન આપવામાં નિષ્ફળ જાય છે, અને તે સમયે ચલણ દાખલ કરવામાં આવે છે, તો સંભવતઃ એવું કહી શકાય કે આરોપીનો અધિકાર ખતમ થઈ ગયેલ ગણાય. પરંતુ જ્યાં સુધી આરોપી અરજી દાખલ કરે છે અને અદાલતના યોગ્ય આદેશો દ્વારા મુક્ત થવા પર જામીન આપવાની અરજીમાં સંકેત આપે છે, ત્યાં સુધી મેજિસ્ટ્રેટ ઉપલબ્ધ ન હોવાની અને કેસ ન ખસેડવાની તક પર જામીન પર મુક્ત થવા પર આરોપીના અધિકારને ખતમ કરી શકાતો નથી, અથવા મેજિસ્ટ્રેટ ભૂલથી આદેશ પસાર કરવાનો ઇનકાર કરે છે અને મામલો ઉપલી અદાલતમાં મોકલવામાં આવે છે અને વચગાળામાં ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવે છે. આ એકમાત્ર રસ્તો છે કે કેવી રીતે ચોક્કસ સમયગાળાની અંદર ચલણ દાખલ કરવામાં ફરિયાદપક્ષની નિષ્ફળતા પર આરોપીના કહેવાતા અવિલોપ્ય અધિકાર અને મોટા પ્રમાણમાં સમાજના હિત વચ્ચે સંતુલન સ્થાપિત કરી શકાય છે, જે ફરિયાદી એજન્સીની નિષ્ક્રિયતાને કારણે આરોપીને જામીન પર મુક્ત થવાથી કાયદેસર રીતે અટકાવે છે.

(અવધારણા પૂરી પાડવામાં આવેલ છે)

આમ ઠરાવતી વખતે, આ અદાલતે **સંજય દત્ત વિરુદ્ધ રાજ્ય વતી સીબીઆઇ,** (૧૯૯૪)૫–એસસીસી–૪૧૦; **હિતેન્દ્ર વિષ્ણુ ઠાકુર વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય,** (૧૯૯૪)૪–એસસીસી–૬૦૨; **રાજ્ય વતી સીબીઆઈ વિરુદ્ધ મોહમ્મદ અશ્રાફ્ટ ભટ,** (૧૯૯૬)૧–એસસીસી–૪૩૨; **ડૉ. બિપિન શાંતિલાલ પંચાલ વિરુદ્ધ ગુજરાત રાજ્ય,** (૧૯૯૬)૧–એસસીસી–૭૧૮; અને **મોહમ્મદ ઇકબાલ મદાર શેખ વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય,** (૧૯૯૬)૧–એસસીસી–૭૨૨ સહિત આરોપીના ડિફોલ્ટ જામીનના અધિકાર પરના શ્રેણીબદ્ધ ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં લીધા અને તેની ઊંડાણપૂર્વક ચર્ચા કરી.

૧૦.૧ અમને તે ચુકાદામાં અદાલતના નીચેના તારણોને ટાંકવા હાલના હેતુ માટે પણ સુસંગત લાગે છેઃ

> *"૧૩.૩ ૯૦ દિવસ કે ૬૦ દિવસની આ મુદત પૂરી થયા પછી, કેસ પ્રમાણે, તપાસ એજન્સી દ્વારા ડિફોલ્ટના કારણે જામીન પર મુક્ત થવા માટે આરોપીની તરફેણમાં એક અવિલોપ્ય અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે અને જો મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા નિર્દેશિત જામીન આપવા જો આરોપી તૈયાર હોય અને રજૂ કરે તો આરોપી જામીન પર મુક્ત થવાને હકદાર છે.*

૧૩.૪ જ્યારે કોઈ આરોપી દ્વારા તેના અવિલોપ્ય અધિકારના અમલીકરણ માટે જામીન માટેની અરજી દાખલ કરવામાં આવે છે, જે તપાસ એજન્સી દ્વારા ચોક્કસ સમયગાળાની અંદર તપાસ પૂર્ણ કરવામાં નિષ્ફળતાને કારણે તેની તરફેણમાં કરવામાં આવી હોવાનો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે, ત્યારે મેજિસ્ટ્રેટ/અદાલત સંતોષ થતાં કે હકીકતમાં આરોપી ૯૦ દિવસ અથવા ૬૦ દિવસના સમયગાળા માટે કસ્ટડીમાં છે અને તપાસ એજન્સી દ્વારા કોઈ ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવી નથી.મેજિસ્ટ્રેટ/અદાલત તરફથી આવી તાત્કાલિક કાર્યવાહી ફરિયાદપક્ષને અધિનિયમના આશય અને તપાસ એજન્સી દ્વારા નિયત સમયગાળાની અંદર તપાસ પૂર્ણ કરવામાં ભૂલને કારણે આરોપીને જામીન પર મુક્ત કરવાના વૈધાનિક આદેશને નિષ્ફળ બનાવવા માટે સક્ષમ બનાવશે નહીં.

૧૩.૫ જો આરોપી મેજિસ્ટ્રેટના આદેશ મુજબ જામીન રજૂ કરવામાં અસમર્થ હોય, તો કલમ–૧૬૭ની પેટા કલમ–૨ના સ્પષ્ટીકરણ–૧ અને પરંતુકના સંયુક્ત વાંચન, પરિચ્છેદ (ક) માં નિર્દિષ્ટ

સમયગાળા પછી પણ આરોપીની સતત કસ્ટડી અનધિકૃત રહેશે નહીં, અને તેથી, જો તે સમયગાળા દરમિયાન તપાસ પૂર્ણ થાય અને ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવે તો આરોપીનો કથિત અવિલોપ્ય અધિકાર સમાપ્ત થઈ જશે.

૧૩.૬ સંજય દત્તના કેસમાં (ઉપર મુજબ) આ અદાલત દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલ 'જો પહેલેથી જ મેળવેલ ન હોય તો' શબ્દનો અર્થ એ સમજવો જોઈએ કે જ્યારે આરોપી અરજી કરે છે અને નિર્દેશ આપવામાં આવે ત્યારે જામીન આપવા તૈયાર હોય છે.બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, કલમ–૧૬૭ની પેટા કલમ(૨) ના પરંતુક ના પરિચ્છેદ(ક) માં નિર્દિષ્ટ સમયગાળાની સમાપ્તિ પર, જો આરોપી જામીન માટે અરજી કરે છે અને નિર્દેશ આપવામાં આવે ત્યારે જામીન આપવાનો પણ પ્રસ્તાવ કરે છે, તો અદાલતે ઉપરોક્ત અરજી પર વિચાર કર્યો ન હોય અને જામીનની શરતો અને નિયમો દર્શાવેલ ન હોય, છતાં પણ આરોપીએ તેનો અવિલોપ્ય અધિકારનો ઉપયોગ કરેલ છે એવું માનવામાં આવે છે."

(અવધારણા પૂરી પાડવામાં આવેલ છે)

૧૦.૨ **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય**માં, આરોપી દ્વારા દાખલ કરાયેલી ડિફોલ્ટ જામીન માટેની અરજી મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા એવી ખોટી ધારણાના આધારે નકારી કાઢવામાં આવી હતી કે સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨), મહારાષ્ટ્ર પ્રોટેકશન ઓફ ઈન્ટરેસ્ટ ઓફ ડિપોઝિટર્સ (ઈન ફાઈનાન્સિયલ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ્સ) એક્ટ, ૧૯૯૯ને લગતા કેસોમાં લાગુ પડતી નથી. જ્યારે જામીનના નામંજુરીને પડકારતી અરજી ઉચ્ચ અદાલત ખાતે પડતર હતી ત્યારે ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવી હતી. આથી ઉચ્ચ અદાલતે એવું ઠરાવેલ હતું કે ડિફોલ્ટ જામીનનો અધિકાર હવે અમલપાત્ર નથી.

ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોના આધારે, બહુમતી અભિપ્રાયમાં એવું માનવામાં આવ્યું છે કે આરોપીએ જામીન માટે અરજી દાખલ કરે અને જામીનની શરતો અને નિયમોનું પાલન કરવાની રજૂઆત કરે, તે જ ક્ષણે સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ ડિફોલ્ટ જામીનના તેના અધિકારનો ઉપયોગ કર્યો હોવાનું માનવામાં આવે છે. જ્યારે જામીન અરજી મેજિસ્ટ્રેટ અથવા ઉચ્ચ અદાલત સમક્ષ વિચારણા અથવા આખરી નિકાલ માટે બાકી હોય ત્યારે ફરિયાદપક્ષ ત્યારબાદ ચાર્જશીટ અથવા વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરીને સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) ના આશયને નિષ્ફળ

બનાવી શકે નહીં. તદનુસાર, આ અદાલતે તે કેસમાં અપીલકર્તા–આરોપીને રાહત આપી હતી.

જો કે, એવું લાગે છે કે **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય** (ઉપર મુજબ) માં બહુમતી દ્વારા જણાવેલા તારણો છતાં, કયા ચોક્કસ કેસોમાં ડિફોલ્ટ જામીન મંજૂર થવા જોઈએ તે અંગે મૂંઝવણ રહે છે, ખાસ કરીને નિર્ણયના પરિચ્છેદ–૧૩.૫ અને ૧૩.૬ના સંદર્ભમાં. તેથી, તમામ શંકાઓને દૂર કરવાના હેતુથી, અમને તે સંજોગો સ્પષ્ટ કરવા જરૂરી લાગે છે કે જેમાં આરોપી દ્વારા આ હકનો દાવો કરી શકાય છે.

૨. કલમ–૧૬૭(૨) અને જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યનો મૂળભૂત અધિકાર

૧૧. આ અદાલતના વિવિધ નિર્ણયો દ્વારા અર્થઘટન કરાયેલ કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ ડિફોલ્ટ બેલના અધિકારના પરિમાણો પર વિસ્તરણ કરવા આગળ વધતા પહેલાં, અમને **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય**માં આ અદાલત દ્વારા વ્યક્તિના વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યના મૂળભૂત અધિકાર અને તેનાથી વંચિત રહેવાની અસર નીચે મુજબ નોંધવી યોગ્ય લાગે છેઃ

> *૧૩.....વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય એ ભારતીય બંધારણના અમુલ્ય ઉદ્દેશોમાંથી એક છે અને તેનાથી વંચિતતા ફક્ત કાયદા અનુસાર અને*

બંધારણની કલમ–૨૧ હેઠળ નિયત તેની જોગવાઈઓને અનુરૂપ હોઈ શકે છે.જ્યારે કાયદો એવી જોગવાઈ કરે છે કે મેજિસ્ટ્રેટ કલમ–૧૬૭ની પેટા કલમ (૨) ના પરંતુકમાં દર્શાવ્યા મુજબ મહત્તમ સમયગાળા સુધી કસ્ટડીમાં આરોપીની અટકાયતને અધિકૃત કરી શકે છે, ત્યારે તપાસ એજન્સી દ્વારા ચલણ દાખલ કર્યા વિના સમયગાળા પછીની કોઈપણ વધુ અટકાયત એક છેતરપિંડી હશે અને તે કાયદા અનુસાર અને ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની જોગવાઈઓને અનુરૂપ નહીં હોય અને તે બંધારણની કલમ–૨૧નું ઉલ્લંઘન કરી શકે છે. "

૧૧.૧ ભારતના બંધારણની કલમ–૨૧ માં જોગવાઈ છે કે "કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા સિવાય કોઈ પણ વ્યક્તિને તેના જીવન અથવા વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાથી વંચિત કરી શકાશે નહીં".આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે **મેનકા ગાંધી વિરુદ્ધ ભારત સંઘ,** (૧૯૭૮)૧–એસસીસી–૨૪૮માં સ્થાપિત કરેલ છે કે આવી પ્રક્રિયા મનસ્વી, અયોગ્ય અથવા ગેરવાજબી ન હોઈ શકે.સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨)ના કાયદાનો ઈતિહાસ અને તેમાં સમાવિષ્ટ 'ડિફોલ્ટ બેલ' ની સુરક્ષા કલમ–૨૧ સાથે આંતરિક રીતે જોડાયેલી છે અને તે બંધારણીય સુરક્ષાના

કાયદાકીય સ્પષ્ટીકરણ સિવાય બીજું કંઈ નથી કે કાયદાના શાસન અનુસાર સિવાય કોઈ પણ વ્યક્તિની અટકાયત કરવામાં આવશે નહીં.

૧૧.૨ ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતા, ૧૮૯૮ ('૧૮૯૮ની સંહિતા') ની કલમ–૧૬૭ હેઠળ, જે સીઆરપીસીના કાયદા પહેલા અમલમાં હતી, મહત્તમ સમયગાળો કે જેના માટે આરોપીને પોલીસ અથવા ન્યાયિક કસ્ટડીમાં મોકલી શકાય, તે ૧૫ દિવસનો હતો. જો કે, ઘણીવાર ૧૫ દિવસની અંદર જટિલ તપાસ પૂર્ણ કરવી અશક્ય હોવાથી, એક પ્રથા ઊભી થઈ કે જેમાં તપાસ અધિકારીઓ રિમાન્ડની મુદત પૂરી થયા પછી 'પ્રાથમિક ચાર્જશીટ' દાખલ કરશે. ત્યારબાદ રાજ્ય મેજિસ્ટ્રેટને વિનંતી કરશે કે તપાસ પૂર્ણ થાય અને આખરી ચાર્જશીટ દાખલ થાય ત્યાં સુધી ૧૮૯૮ની સંહિતાની કલમ–૩૬૭ હેઠળ આરોપીના વધુ રિમાન્ડને મંજૂરી આપવામાં આવે. ભારતના કાયદા પંચે **રિફોર્મ્સ ઓફ ધ જ્યુડિશિયલ એડમિનિસ્ટ્રેશન** (વોલ્યુમ–૨, ૧૯૭૮, પૃષ્ઠ–૭૫૮૭૬૦) ના અહેવાલ નં.૧૪માં એ નોંધ્યું હતું કે ઘણા કેસોમાં આરોપીઓ અદાલતો સમક્ષ કોઈ આખરી અહેવાલ દાખલ થયા વિના ઘણા મહિનાઓ સુધી જેલમાં સબડી રહ્યા હતા. એવું પણ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું કે જો ૧૫ દિવસની અંદર પોલીસ અહેવાલ દાખલ કરવામાં ન આવે તો મેજિસ્ટ્રેટ આરોપીઓને મુક્ત કરવા

માટે બંધાયેલા છે કે કેમ તે અંગે ન્યાયિક અભિપ્રાયમાં વિરોધાભાસ હતો.

તેથી કાયદા પંચે અહેવાલ નં.૧૪માં ખાસ કરીને ૧૫ દિવસની મુદત પૂરી થયા પછી સતત રિમાન્ડની જોગવાઈ કરતાં યોગ્ય પ્રબંધોની જરૂરિયાતની એવી રીતે ભલામણ કરી હતી કે "ગંભીર ગુનાના કેસોમાં સંપૂર્ણ અને યોગ્ય તપાસની જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરતી વખતે, તે વ્યક્તિની સ્વાતંત્ર્યનું રક્ષણ કરશે."વધુમાં, વિધાનસભાએ મહત્તમ સમયમર્યાદા નક્કી કરવી જોઈએ, જે પછી મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ પોલીસ અહેવાલ દાખલ કર્યા વિના કોઈ પણ આરોપીની અટકાયત કરી શકાશે નહીં. એવું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું કે ઇંગ્લેન્ડમાં રાજદ્રોહ જેવા ગંભીર ગુનાઓના આરોપી વ્યક્તિને પણ સુનાવણી શરૂ થાય ત્યાં સુધી જેલમાં અનિશ્ચિત સમય માટે અટકાયતમાં રાખી શકાતી નથી.

૧૧.૩ અહેવાલ નં.૧૪માં કરવામાં આવેલ સુચનનો કાયદા પંચે **ફોજદારી કાર્યરિતી સંહિતા, ૧૮૯૮** (વોલ્યુમ–૧, ૧૯૬૯, પેજીસ–૭૬૭૭)ના અહેવાલ નં.૪૧માં ફરીથી ઉલ્લેખ કરેલ.કાયદા પંચે ૧૮૯૮ની સંહિતાની કલમ–૩૪૪ના દુરૂપયોગ સામે સાવચેતી રાખવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂક્યો હતો, જેમાં આરોપીઓને કલમ–૧૬૭ હેઠળ નિયત વૈધાનિક અવધિથી વધુ રિમાન્ડમાં મોકલવા માટે 'પ્રાથમિક અહેવાલો' દાખલ કરવામાં આવ્યા

હતા.એવું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું કે આ ગંભીર દુર્વ્યવહાર તરફ દોરી શકે છે જેમાં "*આ રીતે ધરપકડ કરાયેલ વ્યક્તિને અનિશ્ચિત સમય માટે કસ્ટડીમાં રાખી શકાય છે અને તપાસ શિથિલતાથી ચાલી શકે છે.*" આથી પંચે રિમાન્ડ માટે મહત્તમ ૬૦ દિવસની સમયમર્યાદા નક્કી કરવાની ભલામણ કરી હતી. પંચે અગાઉ અહેવાલ નં.૩૭ કે આવા વિસ્તરણના પરિણામે ૬૦ દિવસનો સમયગાળો નિયમિત બની શકે છે. જો કે, એવો વિશ્વાસ વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો કે ઉચ્ચ અદાલતો દ્વારા યોગ્ય દેખરેખ તેને ટાળવામાં મદદ કરશે.

૧૧.૪ સને–૧૯૭૦માં ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતાનો મુસદ્દો તૈયાર કરતી વખતે ૧૯૭૦માં કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા અહેવાલ નં.૪૧ની નોંધ લેવામાં આવી હતી અને તેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.આખરે, ૧૮૯૮ની સંહિતાને હાલના સીઆરપીસીથી બદલવામાં આવી હતી. સીઆરપીસીના ઉદ્દેશો અને કારણોના નિવેદનમાં જોગવાઈ છે કે સરકારે કાયદા પંચની ભલામણોનું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે નીચેની મહત્વપૂર્ણ બાબતોને ધ્યાનમાં લીધી હતીઃ

> *"૩. આયોગની ભલામણોની સરકાર દ્વારા કાળજીપૂર્વક તપાસ કરવામાં આવી હતી, જેમાં*

નીચેની મૂળભૂત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખવામાં આવી હતી:–

(૧) આરોપી વ્યક્તિને કુદરતી ન્યાયના સ્વીકૃત સિદ્ધાંતો અનુસાર ન્યાયી સુનાવણી મળવી જોઈએ;

(૨) તપાસ અને સુનાવણીમાં વિલંબ ટાળવા માટે દરેક પ્રયાસો કરવા જોઈએ જે માત્ર સામેલ વ્યક્તિઓ માટે જ નહીં પણ સમાજ માટે પણ હાનિકારક છે; અને

(૩) પ્રક્રિયા જટિલ ન હોવી જોઈએ અને શક્ય તેટલી હદ સુધી, સમુદાયના ગરીબ વર્ગો માટે યોગ્ય વ્યવહાર સુનિશ્ચિત કરવો જોઈએ."

૧૧.૫ તે આ પૃષ્ઠભૂમિમાં હતું કે કલમ–૧૬૭(૨) હાલના સીઆરપીસીમાં ઘડવામાં આવી હતી, જેમાં આરોપીના રિમાન્ડના સમયગાળા પર સમય મર્યાદા પૂરી પાડવામાં આવી હતી, જે પ્રતિબદ્ધ ગુનાની ગંભીરતાને પ્રમાણસર છે, જેમાં નિષ્ફળ રહેવાથી આરોપી જામીનનો અવિલોપ્ય અધિકાર મેળવે છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ કાયદા પંચની ભલામણો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે તેમ, વિધાનસભાનો ઉદ્દેશ આરોપીઓની નાગરિક સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કરવાની જરૂરિયાત સાથે તપાસ પૂર્ણ કરવા માટે પૂરતી સમય મર્યાદાની જરૂરિયાતને સંતુલિત કરવાનો હતો. કલમ–૧૬૭ (૨)

એ સ્પષ્ટ આદેશ પૂરો પાડે છે કે તપાસ એજન્સીએ નિર્ધારિત સમયગાળાની અંદર જરૂરી પુરાવા એકત્રિત કરવા જોઈએ, જેમાં નિષ્ફળ જતાં આરોપીની હવે અટકાયત કરી શકાશે નહીં. આ સુનિશ્ચિત કરે છે કે તપાસ અધિકારીઓ વધુ રિમાન્ડની સંભાવનાનો દુરુપયોગ કર્યા વિના ઝડપથી અને અસરકારક રીતે કાર્ય કરવા માટે મજબૂર છે. આ એ પણ સુનિશ્ચિત કરે છે કે અદાલત ગુનાની માહિતી આપવાની તારીખથી કોઈપણ અનુચિત વિલંબ વિના કેસની નોંધ લે, જેથી મોટા પ્રમાણમાં સમાજ વિશ્વાસ ન ગુમાવે અને ફોજદારી ન્યાય વ્યવસ્થા પ્રત્યે ભાવનાશૂન્યતાનો વિકાસ ન કરે.

૧૧.૬ તેથી, ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ, કલમ–૧૬૭(૨) કલમ–૨૧ હેઠળ બંધારણીય પ્રતિબદ્ધતા સાથે સંકલિત છે, જે ગેરકાયદેસર અને મનસ્વી અટકાયત સામે જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના રક્ષણનું વચન આપે છે, અને તે રીતે અર્થઘટન કરવું જોઈએ જે આ હેતુને પૂર્ણ કરે છે. આ સંદર્ભે અમને **રાકેશ કુમાર પોલ વિરુદ્ધ આસામ રાજ્ય,** (૨૦૧૭)૧૫–એસસીસી–૬૭માં આ અદાલતના ત્રણ ન્યાયમૂર્તિની ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરવો ઉપયોગી લાગે છે, જેમાં સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) ના અર્થઘટન અંગે કેટલાક મૂળભૂત સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા હતા, જોકે તેમાં સામેલ કાયદાના પ્રશ્નો હાલના કેસથી કંઈક

અલગ હતા. **રાકેશ કુમાર પોલ** કેસમાં ત્રણ ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠ સમક્ષ આ પ્રશ્નો હતા, પ્રથમ તો, કલમ–૧૬૭(૨) (એ) (આઈ) હેઠળ ૯૦ દિવસના રિમાન્ડમાં વધારો એ ગુનાઓના સંદર્ભમાં લાગુ થશે કે જ્યાં જેલની મહત્તમ અવધિ ૧૦ વર્ષ હતી, જોકે લઘુત્તમ અવધિ ૧૦ વર્ષથી ઓછી હતી. બીજું, શું આરોપી દ્વારા દાખલ કરાયેલી જામીન માટેની અરજીને ડિફોલ્ટ જામીન માટેની અરજી તરીકે ગણી શકાય, ભલે કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ વૈધાનિક સમયગાળાની સમાપ્તિને ખાસ કરીને જામીન માટેના આધાર તરીકે રજૂ કરવામાં આવી ન હતી. બહુમતીનો અભિપ્રાય એવો હતો કે ૯૦ દિવસની મર્યાદા માત્ર એવા ગુનાઓના સંદર્ભમાં ઉપલબ્ધ છે જ્યાં ઓછામાં ઓછી દસ વર્ષની કેદની મુદત નક્કી કરવામાં આવી હોય અને લેખિત અરજીના બદલામાં ઉચ્ચ અદાલત સમક્ષ આરોપીના વકીલ દ્વારા ડિફોલ્ટ જામીન માટે કરવામાં આવેલી મૌખિક દલીલો પૂરતી હશે.આ એ તર્ક પર આધારિત હતું કે વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યની બાબતોમાં અદાલત ખૂબ તકનીકી ન હોવી જોઈએ." ન્યાયમૂર્તિ શ્રી મદન બી. લોકુરે તેમના બહુમતીના અભિપ્રાયમાં, યોગ્ય રીતે નીચે પ્રમાણે અવલોકન કર્યું:

> *"૨૯. આમ છતાં, તે સમયગાળો વર્ષોથી લંબાવવામાં આવ્યો હોય તોપણ ચોવીસ કલાકની અંદર અને અન્યથા મર્યાદિત સમયગાળાની અંદર તપાસ પૂર્ણ કરવાનો મૂળભૂત કાયદાકીય ઉદ્દેશ*

યથાવત રહે છે.આ એક સંકેત છે કે તપાસ પૂર્ણ કરવા માટે પૂરતો સમય આપવા ઉપરાંત, વિધાનસભાએ વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય પર પણ અને હંમેશા ભાર મૂક્યો છે અને હંમેશા અનુભવ્યું છે કે આરોપી માટે લાંબા સમય સુધી અથવા અનિશ્ચિત સમયગાળા માટે કસ્ટડીમાં રહેવું અયોગ્ય રહેશે.આ કારણોસર અને તપાસ એજન્સીને જવાબદાર ઠેરવવા માટે પણ વિધાનસભા દ્વારા સમયમર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી છે...

xxx

૩૨. લાંબા સમય સુધી આવા મંતવ્યો અને અભિપ્રાયોએ એક સદીથી વધુ સમયથી વિધાનસભાને તપાસના ઝડપી તારણની ખાતરી કરવા માટે પ્રેરિત કર્યા છે જેથી આરોપી વ્યક્તિ કોઈ ગુના માટે(જે કદાચ તેણે / તેણીએ કર્યો પણ ન હોય) લાંબા સમય સુધી કસ્ટડીમાં રહીને તેની અથવા તેણીના વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યથી બિનજરૂરી રીતે વંચિત ન રહે.અમારા મતે, અમારી સામેની સમગ્ર ચર્ચાને તપાસના ઝડપી નિષ્કર્ષના દ્રષ્ટિકોણથી અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યના દ્રષ્ટિકોણથી પણ જોવી જોઈએ, નહીં કે રાજ્ય માટે

વિદ્વાન કાઉન્સેલ દ્વારા પ્રચાર કરાયેલ શુદ્ધ શબ્દકોશ અથવા લખાણના દ્રષ્ટિકોણથી.

XXX

૪૧. તે ધ્યાનમાં રાખીને અમે આ અભિપ્રાય લઈએ છીએ કે વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય અને બંધારણની કલમ–૨૧ ની બાબતોમાં, કાયમ ઔપચારિક અથવા તકનીકી રહેવાની સલાહ આપવામાં આવતી નથી. આ અદાલત અને અન્ય બંધારણીય અદાલતોના વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય ન્યાયશાસ્ત્રના ઈતિહાસમાં મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અથવા અદાલતને સંબોધીને લખેલા પત્રના આધારે પણ હેબિયસ કોર્પસની રિટ અને અન્ય રિટ માટે અરજીઓનો સમાવેશ થાય છે."

(અવધારણા પૂરી પાડવામાં આવેલ છે)

તેથી, અદાલતો કલમ–૨૧માં સમાવિષ્ટ અધિકારોને સ્પર્શતા કોઈપણ મુદ્દાને ધ્યાનમાં લેતી વખતે જડ અથવા ઔપચારિક અભિગમ અપનાવી શકતી નથી.

૧૧.૭ અમે **એસ.કાસી વિરુદ્ધ રાજ્ય વતી પોલીસ ઈન્સ્પેક્ટર, સમૈનલ્લુર પોલીસ સ્ટેશન, મદુરાઈ જિલ્લા** (ક્રિમિનલ અપીલ નં.૪૫૨/૨૦૨૦ તારીખ ૧૯ જૂન, ૨૦૨૦), ૨૦૨૦–એસસીસી

ઓનલાઇન–એસસી–પ૨૯માં આ અદાલતના તાજેતરના ચુકાદાનો પણ લાભ રીફર કરી શકીએ છીએ, જેમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ ડિફોલ્ટ જામીનનો અનિશ્ચિત અધિકાર એ કલમ–૨૧ હેઠળ વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યના અધિકારનો અભિન્ન ભાગ છે, અને જામીનનો ઉપરોક્ત અધિકાર હાલમાં પ્રવર્તમાન મહામારીની પરિસ્થિતિ દરમિયાન પણ ૨દ કરી શકાતો નથી. એ બાબત પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો કે આરોપીઓને મુક્ત કરવાનો અધિકાર તપાસ ચાલુ રાખવા અને ચાર્જશીટ રજૂ કરવાના રાજ્યના અધિકારને પ્રાધાન્ય આપે છે.

૧૧.૮ વધુમાં, તે સારી રીતે પ્રસ્થાપિત છે કે દંડનીય કાયદાના નિર્માણમાં કોઈ અસ્પષ્ટતાના કિસ્સામાં, અદાલતોએ તે અર્થઘટનની તરફેણ કરવી જોઈએ જે વ્યક્તિગત આરોપી અને રાજ્યતંત્ર વચ્ચે સર્વવ્યાપક શક્તિની અસમાનતાને ધ્યાનમાં રાખીને આરોપીના અધિકારોનું રક્ષણ કરે છે. આ માત્ર મૂળ દંડનીય કાયદાના કિસ્સામાં જ નહીં પરંતુ આરોપીનું સ્વાતંત્ર્ય ઘટાડવાની જોગવાઈ કરતી કાર્યવાહીના કિસ્સામાં પણ લાગુ પડે છે.

ખાસ કરીને સીઆરપીસીના સંદર્ભમાં, ઉદ્દેશ્યો અને કારણોનું નિવેદન (ઉપર મુજબ) એ નિર્માણમાં એક મહત્વપૂર્ણ સહાય છે.કલમ–૧૬૭(૨) નું અર્થઘટન વિધાનસભા દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલા ત્રણ હેતુઓને ધ્યાનમાં રાખીને કરવું પડશે, જેમ કે

નિષ્પક્ષ સુનાવણી તેમજ ઝડપી તપાસ અને સુનાવણી સુનિશ્ચિત કરવી અને સમાજના ગરીબ વર્ગોના હિતોનું રક્ષણ કરતી તર્કસંગત પ્રક્રિયા નક્કી કરવી. આ ઉદ્દેશો બીજું કંઈ નહીં પણ કલમ–૨૧ હેઠળ બાંહેધરીકૃત વ્યાપક મૂળભૂત અધિકારના પેટા સમૂહો છે.

૧૧.૯ તેથી, કલમ–૨૧ હેઠળ જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યના મૂળભૂત અધિકારને સમર્થન આપવાના દ્રષ્ટિકોણથી, અમે કલમ–૧૬૭(૨) ના વિવિધ ન્યાયિક અર્થઘટનને સ્પષ્ટ કરીશું અને સમાધાન કરીશું.

૩. સંજય દત્તના કેસમાં "જો પહેલેથી જ મેળવેલ હોય તો" નો અર્થ

૧૨. કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ અધિકારની પ્રાપ્તિ અને નાબૂદીના પ્રશ્ન સાથે સંબંધિત નિર્ણયોમાંથી એક નિર્ણય **હિતેન્દ્ર વિષ્ણુ ઠાકુર** (ઉપર મુજબ)ના કેસમાં બે ન્યાયમૂર્તિની ખંડપીઠનો છે. તે કેસમાં, અદાલતને આતંકવાદી અને વિઘટનકારી પ્રવૃત્તિઓ (નિવારણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૭ ('ટાડા') ની કલમ–૨૦(૪) (બીબી) ના વિસ્તારને સમજવા માટે બોલાવવામાં આવેલ, જે એનડીપીએસ અધિનિયમની કલમ–૩૬એ (૪) ની જોગવાઈ સાથે સમાન બાબતોમાં છે. અદાલતે એવું ઠરાવેલ હતું કે કલમ–૧૬૭(૨) સાથે ટાડાની કલમ–૨૦(૪) વાંચતા જામીન માંગનાર આરોપી વ્યક્તિએ આવા ડિફોલ્ટ જામીન માટે અરજી કરવી પડશે

અને જો ચાર્જશીટ દાખલ કરવાનો સમયગાળો સમાપ્ત થઈ ગયો હોય તો અદાલત, સરકારી વકીલને નોટિસ આપ્યા પછી, કેસના ગુણદોષથી પ્રભાવિત થયા વગર આરોપીને જામીન પર મુક્ત કરશે. જ્યાં સુધી અદાલત સરકારી વકીલના અહેવાલના આધારે સમય લંબાવવાની મંજૂરી ન આપે ત્યાં સુધી, જો આરોપી અદાલત દ્વારા નિર્દેશિત જામીન બોન્ડ રજૂ કરવા માંગે અને તૈયાર હોય તો, ટાડા હેઠળની નિયુક્ત અદાલતને આરોપીના ડિફોલ્ટ જામીનના અવિલોપ્ય અધિકારને નકારી કાઢવાની કોઈ હકુમત રહેશે નહીં. વધુમાં, આવી સ્થિતિમાં, અદાલત વધુ રિમાન્ડ માટેની કોઈપણ વિનંતીને નકારી કાઢવા માટે હક્કદાર છે.જો કે, એવું પણ સ્પષ્ટપણે કહેવામાં આવ્યું હતું કે જો આરોપી આવી કોઈ અરજી દાખલ ન કરે તો અદાલત આપમેળે આરોપીને મુક્ત કરી શકશે નહીં.

૧૨.૧ ત્યારબાદ, કલમ–૨૦(૪)(બીબી) ના યોગ્ય નિર્માણનો પ્રશ્ન **સંજય દત્ત** (ઉપર મુજબ) ના કેસમાં આ અદાલતની બંધારણીય બેન્ચ સમક્ષ મોકલવામાં આવ્યો હતો. આ અદાલત સમક્ષ શંકા વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી કે **હિતેન્દ્ર વિષ્ણુ ઠાકુર** (ઉપર મુજબ) ના નિર્ણયને આખરી અહેવાલ અથવા ચલણ દાખલ થયા પછી પણ આરોપીઓને ડિફોલ્ટ જામીન પર મુક્ત થવાનો અવિલોપ્ય

અધિકાર પ્રદાન કરતો ન ગણવો જોઈએ.આ મુદ્દાને નક્કી કરવા માટે બંધારણીય ખંડપીઠે ઠરાવ્યું હતું કેઃ

> *"૪૮... આવી સ્થિતિમાં આરોપીઓને મળતો અવિલોપ્ય અધિકાર ચલણ દાખલ કરતા પહેલા જ લાગુ કરી શકાય છે અને જો પહેલેથી જ તેનો લાભ લેવામાં ન આવે તો તે લાભ ચલણ દાખલ કરવાથી ટકતો નથી અથવા લાગુ થતો નથી. એકવાર ચલણ દાખલ થઈ ગયા પછી, જામીન મંજૂર કરવાના પ્રશ્ન ધ્યાને લેવો પડશે અને ચલણ દાખલ કર્યા પછી આરોપીને જામીન મંજૂર કરવા સંબંધિત જોગવાઈઓ હેઠળ કેસના ગુણદોષના સંદર્ભમાં જ નિર્ણય લેવો પડશે. ચલણ દાખલ થયા પછી આરોપીની કસ્ટડી કલમ–૧૬૭ દ્વારા સંચાલિત નથી, પરંતુ ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની વિવિધ જોગવાઈઓ દ્વારા સંચાલિત છે. જો તે અધિકાર આરોપીને પ્રાપ્ત થયો હોય, પરંતુ તે ચલણ દાખલ ન થાય ત્યાં સુધી અમલમાં મુકવામાં ન આવ્યો હોય, તો પછી તેના અમલનો કોઈ પ્રશ્ન રહેતો નથી કારણ કે તે સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭ લાગુ કરી શકાતી નથી... બંધારણીય ખંડપીઠના નિર્ણયો દ્વારા પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવેલ છે કે આરોપીના રિમાન્ડ*

અથવા અટકાયતના કાયદેસરના આદેશની ગેરહાજરીના આધારે, જો રૂલ પરત ફરવાની તારીખે, કાયદેસરના હુકમના આધારે કસ્ટડી અથવા અટકાયતમાં હોય, હેબિયસ કોર્પસની રિટની અરજીને રદ કરવાની રહે છે.

XXX

૫૩...(૨)(બી) હિતેન્દ્ર વિષ્ણુ ઠાકુરમાં ઠરાવ્યા મુજબ, સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) સાથે વાંચતા ટાડા અધિનિયમની કલમ–૨૦(૪)(બીબી) અનુસાર આરોપીનો જામીન પર મુક્ત થવાનો 'અવિલોપ્ય અધિકાર' એ એક એવો અધિકાર છે જે માન્ય સમયની અંદર તપાસ પૂર્ણ કરવામાં અને ચલણ દાખલ કરવામાં નિષ્ફળ ગયેથી, તે આરોપી દ્વારા ડિફોલ્ટના સમયથી ચલણ દાખલ કરવામાં આવે ત્યાં સુધી જ લાગુ કરી શકાય છે અને તે ચલણ દાખલ થઇ જવાથી તે ટકી શકતો નથી અથવા અમલમાં રહેતો નથી. જો આરોપી આ જોગવાઈ હેઠળ ૧૮૦ દિવસની મુદત પૂરી થવા પર અથવા વિસ્તારવામાં આવેલ સમયની મુદત પૂરી થવા પર જામીન માટે અરજી કરે છે, તો તેને તાત્કાલિક જામીન પર મુક્ત કરવો પડશે. આ રીતે

જામીન પર છૂટેલા આરોપીની ધરપકડ થઈ શકે છે અને સીઆરપીસીની જોગવાઈઓ અનુસાર તેને કસ્ટડીમાં લેવામાં આવી શકે છે. ચલણ દાખલ કર્યા પછી આરોપીનો જામીન પર મુક્ત થવાનો અધિકાર, માન્ય સમયની અંદર તેને દાખલ કરવામાં ડિફોલ્ટ થયેલ હોવા છતાં, ચલણ દાખલ કરવાના સમયથી તે તબક્કે લાગુ જામીનની મંજૂરીને લગતી જોગવાઈઓ દ્વારા જ સંચાલિત થાય છે."

(અવધારણા પૂરી પાડવામાં આવેલ છે)

એવું લાગે છે કે ઉપરોક્ત શબ્દ "જો પહેલેથી જ મેળવેલ ન હોય તો" વિવાદનું મૂળ બની ગયો છે કારણ કે અદાલતોએ તેમના મંતવ્યોમાં મતભેદ વ્યક્ત કર્યો છે કે શું ડિફોલ્ટ જામીનનો અધિકાર જામીન માટેની અરજી દાખલ થતાંની સાથે જ મેળવવામાં આવે છે અને લાગુ કરવામાં આવે છે; અથવા જ્યારે જામીન અરજીનો અદાલત દ્વારા આખરે નિકાલ કરવામાં આવે છે; અથવા ત્યારે જ જ્યારે આરોપી ખરેખર અદાલત દ્વારા નિર્દેશિત જામીન રજૂ કરે છે અને કસ્ટડીમાંથી મુક્ત થાય છે.

૧૨.૨ **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય** (ઉપર મુજબ) માં બહુમતી અભિપ્રાયે આ અસ્પષ્ટતાને સ્પષ્ટ કરી હતી કે **સંજય દત્ત**(ઉપર મુજબ)માં આ અદાલત દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલી અભિવ્યક્તિ "જો પહેલેથી જ

મેળવેલ ન હોય તો" નો અર્થ એ સમજવો જોઈએ કે "જ્યારે આરોપી અરજી કરે છે અને નિર્દેશ આપવામાં આવે ત્યારે જામીન આપવા તૈયાર હોય". તે કેસમાં, એવું માનવામાં આવે છે કે ભલે અદાલતે ઉપરોક્ત અરજી પર વિચાર કર્યો ન હોય અને જામીનની શરતો અને નિયમો દર્શાવ્યા ન હોય અને આરોપીએ હજુ સુધી તે રજૂ કરવાના બાકી હોય, છતાં આરોપીએ તેના અવિલોપ્ય અધિકારનો અમલ કર્યો છે.

૧૨.૩ જોકે, ન્યાયમૂર્તિ બી.એન. અગ્રવાલ તેમના ઘણાંખરાં અભિપ્રાયમાં, ખાસ કરીને **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય** (ઉપર મુજબ) ના પરિચ્છેદ–૧૩.૬માં વ્યક્ત કરેલા તારણોના સંદર્ભમાં, અંશતઃ બહુમતી સાથે અસંમત હતા. તેમણે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે કલમ–૧૬૭(૨)(એ)(૨) (અવધારણા પુરી પાડવામાં આવેલ છે) માં "આરોપી વ્યક્તિ જામીન આપવા તૈયાર હોય તો તેને જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવશે" અને કલમ–૧૬૭(૨) ના સમજુતી–૧ માં "આરોપી જ્યાં સુધી જામીન ન આપે ત્યાં સુધી તેને કસ્ટડીમાં રાખવામાં આવશે" એ સૂચવે છે કે ડિફોલ્ટ જામીન પર મુક્ત થવાના અધિકારનો ઉપયોગ ખરેખર જામીન પુરા પાડવાથી જ થઈ શકે છે. વધુમાં, **સંજય દત્ત** (ઉપર મુજબ) માં બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણયનો અર્થ એવો કરવો જોઈએ કે જો જામીન પર મુક્તિનો નિર્દેશ આપતા કોઈપણ આદેશ પસાર

કરવામાં આવે તે પહેલાં અને જામીન બોન્ડ રજૂ કરવામાં આવે તે પહેલાં ચલણ દાખલ કરવામાં આવે તો કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળનો અધિકાર આરોપીઓને ઉપલબ્ધ રહેશે નહીં.

૧૨.૪ બંને મંતવ્યોને ધ્યાનમાં લીધા બાદ, અમે એવા તારણ પર પહોંચ્યા છીએ કે **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય** (ઉપર મુજબ) માં બહુમતી અભિપ્રાય **સંજય દત્ત** (ઉપર મુજબ) માં બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા નિર્ણયનું ખરું અર્થઘટન છે. સંજય દત્તના કેસમાંનો નિર્ણય માત્ર તપાસનો નિર્ધારિત સમયગાળો પૂરો થતાંની સાથે જ ડિફોલ્ટ જામીન માટે તાત્કાલિક અરજી કરવાની આરોપી પર હકારાત્મક અનુરૂપ જવાબદારી મૂકે છે. **હિતેન્દ્ર વિષ્ણુ ઠાકુર** (ઉપર મુજબ) ના ચુકાદામાં સ્પષ્ટપણે ચેતવણી આપવામાં આવી છે તેમ, આરોપી જામીન આપવા તૈયાર છે કે નહીં તે ધ્યાનમાં લીધા વિના કોર્ટ આપમેળે જામીન આપી શકે નહીં. કલમ–૧૬૭(૨) ની અંદર આ સુનિશ્ચિત કરવા માટે એક આંતરિક સુરક્ષા છે કે અદાલતને એવી સંતુષ્ટિ આપ્યા વિના આરોપીને આપમેળે કસ્ટડીમાંથી મુક્ત કરવામાં આવતો નથી કે તે વધુ તપાસ માટે અથવા કેસની સુનાવણી માટે તેની હાજરીની ખાતરી આપવા સક્ષમ છે. વધુમાં, **રાકેશ કુમાર પોલ** (ઉપર મુજબ) માં બહુમતી અભિપ્રાયમાં દર્શાવ્યા મુજબ, ભાગ્યે જ એવા પ્રસંગો હોઈ શકે છે કે જ્યાં આરોપી બહાર પોતાની અંગત સુરક્ષાને જોખમમાં

મૂકાવાના કારણે અથવા અન્ય કોઈ કારણોસર સ્વેચ્છાએ જામીનનો અધિકાર જતો કરે છે. **સંજય દત્ત**ના કેસમાંનો નિર્ણય સ્પષ્ટ કરે છે કે એકવાર ચાર્જશીટ દાખલ થઈ જાય પછી, આરોપી દ્વારા અધિકારને આવી રીતે જતું કરવું અંતિમ બની જાય છે અને કલમ–૧૬૭(૨) લાગુ થતી નથી.

જો કે, **સંજય દત્ત**ના કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠે આપેલા ચુકાદાનું અર્થઘટન એ રીતે કરી શકાતું નથી કે જ્યાં આરોપીએ કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ તેના અધિકારનો તાત્કાલિક ઉપયોગ કર્યો હોય અને જામીન આપવા માટે તેની ઇચ્છા દર્શાવી હોય, ત્યાં પણ તેની અરજી નક્કી કરવામાં વિલંબ અથવા તેના ખોટા અસ્વીકારને કારણે તેને જામીન નકારી શકાય છે.ન તો પોલીસ રિપોર્ટ દાખલ કરવામાં ફરિયાદપક્ષની ચાલાકીના કારણે અથવા જામીન અરજી દાખલ કરવામાં આવે તે જ દિવસે વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરવાના કારણે તેને કસ્ટડીમાં રાખી શકાય નહીં.

૧૨.૫ રાજ્યની એવી દલીલો કે "મેળવેલ" શબ્દનો અર્થ ફક્ત જરૂરી જામીન આપ્યા પછી ખરેખરી મુક્તિ થશે તે આરોપી સાથે ગંભીર અન્યાય કરશે અને કલમ–૧૬૭(૨), સીઆરપીસીના પરંતુકના હેતુને નિષ્ફળ બનાવશે. જો શ્રી લેખીની દલીલો સ્વીકારવામાં આવે છે, તો એવા ઘણા ઉદાહરણો હશે કે જ્યાં સરકારી વકીલ જામીન માટેની અરજીની સુનાવણી લંબાવી શકે છે, જેથી રાજ્યને

વચગાળાના સમયગાળા દરમિયાન અદાલત સમક્ષ વધારાની ફરિયાદ અથવા તપાસ અહેવાલ દાખલ કરવાની સુવિધા મળે. કેટલાક કિસ્સાઓમાં, અદાલત કોઈ ને કોઈ કારણોસર પ્રક્રિયામાં વિલંબ પણ કરી શકે છે. આવી સ્થિતિમાં, આરોપીનો તેની તરફેણમાં જામીનનો આદેશ મેળવવાનો અવિલોપ્ય અધિકાર નિષ્ફળ જશે. આ વિધાનસભાનો ઈરાદો ન હોઈ શકે. જો આવી પ્રથાને મંજૂરી આપવામાં આવે, તો તે ગેરકાયદેસર કસ્ટડીને કાયદેસર ગણવા સમાન હશે. નિયત સમયગાળાની સમાપ્તિ પછી, અદાલત પાસે આરોપીઓને કેદમાં મોકલવાની વધુ હકુમત રહેતી નથી. ફરિયાદપક્ષને નિયત સમયગાળાની અંદર અપીલકર્તા સામે તપાસ અહેવાલ/ફરિયાદ દાખલ ન કરવાના પોતાના જ ડિફોલ્ટનો લાભ લેવાની મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં.

૧૨.૬ તે ન્યાયમૂર્તિ શ્રી બી.એન. અગ્રવાલ દ્વારા તેમના બહુમતી અભિપ્રાયોમાં **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય** (ઉપર મુજબ)ના કેસમાં નોંધવામાં આવ્યું હતું કે જ્યાં અદાલતે આરોપીના અધિકારને નિષ્ફળ બનાવવા માટે વિલંબિત યુક્તિઓ અપનાવી છે અને જ્યાં જામીન અરજી નક્કી કરવામાં વિલંબ પ્રામાણિક અને બિનહેતુ છે તેવા કેસો વચ્ચે તફાવત કરી શકાય છે. પહેલાં કિસ્સામાં, આરોપી યોગ્ય નિર્દેશ માટે ઉચ્ચ અદાલતમાં જઈ શકે છે. જ્યારે બાદના કિસ્સામાં, જો ફરિયાદપક્ષ આ દરમિયાન ચલણ દાખલ કરે તો

અદાલતે જામીન અરજી રદ કરી દેવી જોઈએ. તેવી જ રીતે, હાલના કેસમાં સામાવાળા/ફરિયાદીએ પણ **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય** અને કલમ–૧૬૭(૨)ને લગતા આ અદાલતના અનુગામી નિર્ણયોને એ આધાર પર અલગ પાડવાની માંગ કરી છે કે ટ્રાયલ કોર્ટે તે જ દિવસે જામીન અરજી પર વિચાર કર્યો હતો જે દિવસે તે દાખલ કરવામાં આવેલ, અને તેથી કોઈ અન્યાયી વિલંબ થયો ન હતો જે આરોપીને જામીન પર મુક્ત થવા માટે હકદાર બનાવે.

અમારા દ્વારા માનવામાં આવેલા અભિપ્રાયમાં, આવા તફાવતને અપનાવી શકાતો નથી કારણ કે તે સમાંતર મુકદ્દમાઓ ઉપસ્થિત કરશે, જેમાં જામીન અરજીમાં વિલંબ કરવા માટે અથવા ચોક્કસ સમયે ચોક્કસ તારીખે સુનાવણી માટે તેને ઉપસ્થિત કરવા માટે અદાલતની પ્રેરણા અંગે અલગ તપાસની જરૂર પડશે.જામીન અરજી નક્કી કરવામાં વિલંબ ઘણા પરિબળોને કારણે થઈ શકે છે અને તમામ સંજોગોમાં તેનો સ્પષ્ટ જવાબ ન પણ હોઈ શકે.તેથી જામીન અરજી નક્કી કરવામાં વિલંબના કારણોને ધ્યાનમાં લીધા વિના, આરોપીએ જામીન અરજી દાખલ કરવા પર તેના અવિલોપ્ય અધિકારનો ઉપયોગ કર્યો હોવાનું માનવામાં આવે છે, જો કે કસ્ટડીમાંથી તેની ખરેખરી મુક્તિ અનિવાર્યપણે જામીન આપવાના આદેશના પાલનને આધિન છે.

૧૨.૭ અમે **રાકેશ કુમાર પોલ** (ઉપર મુજબ)માં વ્યક્ત કરેલા અભિપ્રાય સાથે સંમત છીએ કે સાવચેતીના પગલારુપે, આરોપીના વકીલ તેમજ મેજિસ્ટ્રેટે આરોપીને કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ અવિલોપ્ય અધિકારની ઉપલબ્ધતાની જાણ, જેવું તે ઉપલબ્ધ થાય ત્યારે વિના વિલંબે કરવી જોઈએ. આ ખાસ કરીને ત્યાં લાગુ કરવાનો રહે છે જ્યાં આરોપી સમાજના વંચિત વર્ગમાંથી આવે છે અને તેના કાનૂની અધિકારો વિશેની માહિતી મેળવવાની શક્યતા નથી. મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આ પ્રકારનું જ્ઞાન વહેંચવાથી ફરિયાદપક્ષની કોઈપણ વિલંબકારી યુક્તિઓ નિષ્ફળ જશે અને એ પણ સુનિશ્ચિત થશે કે બંધારણની કલમ–૨૧ હેઠળ દર્શાવેલ જવાબદારીઓ અને સીઆરપીસીના ઉદ્દેશો અને કારણોના નિવેદનને સમર્થન આપવામાં આવે છે.

૪. સીઆરપીસી કલમ–૧૬૭(૨)માં સમજૂતી–૧નો આશય

૧૩. એ વાત ખરી છે કે સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) ની સમજુતી–૧ માં જોગવાઈ છે કે જ્યાં સુધી આરોપી જામીન ન આપે ત્યાં સુધી તેને કસ્ટડીમાં રાખવામાં આવશે. જો કે, ઉપર ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમ, ઉદય મોહનલાલ આચાર્યમાં બહુમતી અભિપ્રાય સચોટરૂપે સ્પષ્ટ કરે છે કે કલમ–૧૬૭(૨) ની સમજુતી–૧ માત્ર તે પરિસ્થિતિઓને લાગુ પડે છે જ્યાં આરોપીએ તેના ડિફોલ્ટ જામીનનો અધિકાર મેળવ્યો હોય અને અદાલતના નિર્દેશ મુજબ

જામીન આપવાની તૈયારી કરી હોય, પરંતુ ત્યારબાદ તે અદાલત દ્વારા નિયત સમયની અંદર જામીન આદેશના નિયમો અને શરતોનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળ ગયેલ હોય. અમે બહુમતીના દ્રષ્ટિકોણ સાથે સંમત છીએ. આવી સ્થિતિમાં, જો ફરિયાદપક્ષ પાછળથી ચાર્જશીટ દાખલ કરે, તો એવું કહી શકાય કે આરોપીએ સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ જામીનનો અધિકાર ગુમાવ્યો છે. સમજૂતી–૧ એ સુનિશ્ચિત કરવા માટે માત્ર એક રક્ષણ છે કે આરોપી જામીન હુકમનું પાલન કર્યા વિના તરત જ કસ્ટડીમાંથી મુક્ત ન થાય.

૧૩.૧ જો કે, કલમ–૧૬૭(૨) અને સમજુતી–૧ માં 'આરોપી જામીન આપે છે' શબ્દનો અર્થ એ થાય કે જો આરોપી, તૈયાર અને ઇચ્છુક હોવા છતાં, મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ જામીન અરજી પડતર હોવાને કારણે જામીન આપી શક્યો ન હતો, અથવા કારણ કે તેની જામીન અરજીની નામંજુરીને ઉચ્ચ અદાલતમાં પડકારવાની બાકી હતી, તો કસ્ટડીમાં તેની સતત અટકાયત અધિકૃત છે. જો આવા અર્થઘટનને સ્વીકારવામાં આવે તો, કલમ–૧૬૭(૨)ના પરંતુકની અરજી માત્ર તે જ કેસો સુધી મર્યાદિત રહેશે જ્યાં મેજિસ્ટ્રેટ અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલી જામીન અરજીનો દાખલ થયેથી તાત્કાલિક નિર્ણય કરી શકે છે, જે કેટલીકવાર અદાલતોમાં અથવા અન્ય કારણોસર ડોકેટની પેન્ડન્સીને ધ્યાનમાં રાખીને તાર્કિક રીતે

શક્ય ન પણ હોઈ શકે. વધુમાં, સરકારી વકીલને નોટિસ આપ્યા પછી જ જામીન માટેની અરજીનો નિર્ણય લેવાનો હોય છે. પરંતુકનું આવું સખત અર્થઘટન આરોપીના અધિકારોને નિષ્ફળ બનાવી દેશે. તેથી જામીન પર મુક્ત થવાનો તેનો અધિકાર માત્ર એટલા માટે નકારી શકાય નહીં કારણ કે ફરિયાદપક્ષ જામીન રજૂ કરતા પહેલા ચાર્જશીટ દાખલ કરે છે અને ખત વગેરે રજૂ કરવા વિગેરે જામીનની શરતો પૂરી કરે છે, જ્યાં સુધી તે અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત સમયની અંદર જામીન રજૂ કરે.

૧૩.૨ તેથી અમે શ્રી લેખીની એ દલીલને નકારી કાઢીએ છીએ કે અપીલકર્તા–આરોપી સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) અન્વયે રક્ષણ માટે હકદાર નથી, જો તેણે વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હોય તે સમયે જામીન આપ્યા ન હોય.

૫. એનડીપીએસ અધિનિયમની કલમ–૩૬ (એ) (૪) સાથે વાંચતા સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ ફરિયાદીના અધિકારો

૧૪. **હિતેન્દ્ર વિષ્ણુ ઠાકુર** (ઉપર મુજબ) માં વ્યક્ત કરવામાં આવેલા અભિપ્રાયને કારણે પણ કેટલાક વિવાદો હોવાનું જણાય છે કે સરકારી વકીલ તપાસ માટે સમય લંબાવવાની માંગ કરતો રિપોર્ટ દાખલ કરીને ડિફોલ્ટ જામીન આપવાનો વિરોધ કરી શકે છે.અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કેઃ

"૩૦... જો કે, સરકારી વકીલ માટે અદાલત સમક્ષ આ હેતુ માટે અહેવાલ દાખલ કરીને ખંડ (બીબી) હેઠળ મુદત લંબાવવાની માંગ કરીને જામીનની મંજૂરીનો વિરોધ કરવાની પરવાનગી છે. જો કે, ખંડ (બીબી) હેઠળ મુદત લંબાવવાની મંજૂરી માટેની દાદ અંગે આરોપીનો અભિપ્રાય જાણવા માટે નોટિસ આપ્યા વિના અદાલત દ્વારા કોઈ મુદત લંબાવવાની મંજૂરી આપવામાં આવશે નહીં. આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને, કલમ–૨૦(૪) હેઠળ 'ડિફોલ્ટ' ના આધારે જામીન માટેની અરજી પહેલા દાખલ કરવામાં આવે છે કે પછી ખંડ (બીબી) થી જણાવેલ અહેવાલ સરકારી વકીલ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવે છે કે કેમ તે કોઈ બાબત નથી, જ્યાં સુધી જામીન મંજૂર કરતી વખતે અથવા નકારતી વખતે બંનેને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે. જો કલમ–૨૦(૪) ની ખંડ (બી) દ્વારા નિયત સમયગાળો સમાપ્ત થઈ ગયો હોય અને અદાલત ખંડ (બીબી) હેઠળ કરવામાં આવેલા સરકારી વકીલના અહેવાલ પર મુદત લંબાવવાની મંજૂરી આપતી નથી, તો અદાલત આરોપીને જામીન પર મુક્ત કરશે કારણ કે તે રીતે મુક્ત થવાનો આરોપીનો અવિલોપ્ય અધિકાર હશે. જ્યાં અદાલત ખંડ (બીબી) હેઠળ મુદત લંબાવવાની મંજૂરી આપે છે પણ વધારેલ સમયગાળાની અંદર ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવતી નથી, ત્યાં પણ અદાલત પાસે આરોપીને જામીન પર મુક્ત કરવા સિવાય કોઈ વિકલ્પ રહેશે નહીં

જો તે તેની માંગણી કરે અને અદાલતના નિર્દેશ મુજબ જામીન આપવા તૈયાર હોય.

(અવધારણા પૂરી પાડવામાં આવેલ છે)

સંજય દત્ત (ઉપર મુજબ)ના કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠ દ્વારા આની પુષ્ટિ કરવામાં આવી હતી, જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે જો આવી દાદ માંગવામાં આવે તો ડિફોલ્ટ જામીનની મંજૂરી સમય લંબાવવાની દાદની નામંજુરીને આધિન છે.આનાથી એવી ગેરસમજને વેગ મળ્યો હોવાનું જણાય છે કે **સંજય દત્ત** (ઉપર મુજબ)નો કેસ એ અભિપ્રાયને સમર્થન આપે છે કે ફરિયાદપક્ષ તપાસ પૂર્ણ કરવા માટે (સંબંધિત વિશેષ કાયદા હેઠળ જોગવાઈ મુજબ) સમય લંબાવવાની માંગ કરી શકે છે અથવા આરોપી જામીન પર મુક્ત થાય તે પહેલાં કોઈપણ સમયે આખરી અહેવાલ દાખલ કરી શકે છે, તે હકીકત હોવા છતાં કે ડિફોલ્ટના આધારે જામીન અરજી પહેલેથી જ દાખલ કરવામાં આવી છે.

૧૪.૧ **હિતેન્દ્ર વિષ્ણુ ઠાકુર** (ઉપર મુજબ) અને **સંજય દત્ત** (ઉપર મુજબ) માં કરવામાં આવેલા અવલોકનો કે ડિફોલ્ટ જામીન માટેની અરજી અને સરકારી વકીલ દ્વારા કરવામાં આવેલા સમયના વિસ્તરણ માટેની કોઈપણ અરજીને એકસાથે ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ, તે અમારા મતે, માત્ર એવી પરિસ્થિતિઓમાં લાગુ પડે છે કે જ્યાં સરકારી વકીલ આરોપી દ્વારા ડિફોલ્ટ જામીન માટેની અરજી

દાખલ કરવામાં આવે તે પહેલાં સમયની મુદત લંબાવવાની વિનંતી કરે છે. આવી સ્થિતિમાં, તપાસ પૂર્ણ કરવાનો સમયગાળો સમાપ્ત થઈ ગયો હોવા છતાં, બંને અરજીઓ પર એક સાથે વિચાર કરવો પડશે.જો કે, જ્યાં આરોપીએ પહેલેથી જ ડિફોલ્ટ જામીન માટે અરજી કરી છે, ત્યાં ફરિયાદી ત્યારબાદ આખરી અહેવાલ, વધારાની ફરિયાદ અથવા સમય લંબાવવાની માંગ કરતો અહેવાલ દાખલ કરીને તેના અવિલોપ્ય અધિકારના અમલને નિષ્ફળ બનાવી શકતો નથી.

૧૪.૨ તે પણ ઉમેરવું આવશ્યક છે અને તે સારી રીતે પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવેલ છે કે કલમ–૧૬૭(૨) ની જોગવાઈ હેઠળ દાખલ કરાયેલ ડિફોલ્ટ જામીન માટેની અરજી પર રાજ્યને નોટિસ જારી કરવી એ માત્ર એટલું જ છે કે સરકારી વકીલ અદાલતને સંતુષ્ટ કરી શકે છે કે ફરિયાદીપક્ષે પહેલાથી જ અદાલતમાંથી સમય લંબાવવાનો આદેશ મેળવ્યો છે; અથવા તે કે નિયત સમયગાળાની સમાપ્તિ પહેલાં નિયુક્ત અદાલતમાં ચલણ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે; અથવા તે નિર્ધારિત સમયગાળો ખરેખર સમાપ્ત થયો નથી. તે મુજબ ફરિયાદપક્ષ અદાલતને ડિફોલ્ટના આક્ષેપિત આધાર પર જામીન આપવાનો ઇનકાર કરવા વિનંતી કરી શકે છે. આવી નોટિસ જારી કરવાથી આરોપી દ્વારા ચોક્કસ તથ્યોને જાણીજોઈને અથવા

અજાણતાં દબાવીને ડિફોલ્ટ જામીન મેળવવાની શક્યતાને ટાળી શકાય છે અને કાર્યવાહીની બહુવિધતા સામે પણ રક્ષણ મળે છે.

જો કે, સરકારી વકીલોને કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ દાખલ કરાયેલી જામીન અરજીઓ પર અદાલત દ્વારા તેમને આપવામાં આવેલી મર્યાદિત નોટિસનો દુરુપયોગ કરવાની મંજૂરી આપી શકાતી નથી અને કાર્યવાહીને ખેંચીને અને 'વધારાનો સમય ખરીદવાના' હેતુથી અનુગામી અરજીઓ/અહેવાલો દાખલ કરીને અને તપાસ એજન્સી દ્વારા તપાસમાં ખામીઓ ભરવાની સુવિધા આપી શકાય નહીં.

૬. કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ અધિકાર સંબંધિત અન્ય સુસંગત પૂર્વધારણાઓ

૧૫. **મોહમ્મદ ઈકબાલ મદાર શેખ વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય** (ઉપર મુજબ) કેસમાં આ અદાલતના ત્રણ ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠે આપેલા ચુકાદાથી આપણે ઉપરોક્ત તારણોમાં મજબૂત થયા છીએ. તે કેસમાં, ટાડા અધિનિયમની કલમ–૨૦(૪)(બીબી) હેઠળ વૈધાનિક સમયગાળાની સમાપ્તિ પછી ચાર્જશીટ રજૂ કરવામાં આવી હોવા છતાં, તે સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું કે અપીલકર્તાઓ દ્વારા જામીન માટે અગાઉ કોઈ અરજી દાખલ કરવામાં આવી ન હતી. આથી અદાલતે, **સંજય દત્ત**ના કેસ પર આધાર રાખીને, ઠરાવેલ હતું કે એકવાર ચાર્જશીટ રજૂ થઈ જાય અને સંજ્ઞાન લેવામાં આવે તે પછી જામીનના અધિકારનો ઉપયોગ કરી શકાતો નથી.

જો કે, તે જ સમયે, ત્રણ ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠે પણ ચિંતા વ્યક્ત કરી હતી કે અદાલતો ચાર્જશીટસ્ રજૂ કરવામાં આવે ત્યાં સુધી જામીન માટેની અરજીઓને પડતર રાખવા જેવી પ્રથાઓમાં જોડાઈ શકતી નથી, જેથી આરોપીઓને મળેલા કાયદાકીય અધિકારનો પરાજય થાય. જો અદાલત ઈરાદાપૂર્વક જામીન અરજીનો નિર્ણય ન કરે અને ફરિયાદપક્ષને મુદ્દત આપીને કેસ મુલતવી રાખે, તો તે કાયદાકીય આદેશના ઉલ્લંઘન સમાન હશે. એ નોંધવું ઉચિત રહેશે કે **મોહમ્મદ ઈકબાલ મદાર શેખ**ના કેસમાંની ત્રણ ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠ પણ સંજય દત્તની બંધારણીય ખંડપીઠનો ભાગ રહી હતી.

૧૫.૧ તેવી જ રીતે, **ડૉ. બિપિન શાંતિલાલ પંચાલ** (ઉપર મુજબ) માં, એવું સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું કે આરોપીએ સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળના અધિકાર તેને પ્રાપ્ત થવાના સમયે જામીન માટે અરજી દાખલ કરી ન હતી.આરોપીએ તેના અધિકારનો લાભ લેવાની માંગ કરી ત્યાં સુધીમાં ચાર્જશીટ દાખલ થઈ ગઈ હતી.સંજોગવશાત, એ જ ત્રણ ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠ, જેણે **મોહમ્મદ ઈકબાલ મદાર શેખ** (ઉપર મુજબ)માં અભિપ્રાય આપ્યો હતો, અને જે **સંજય દત્ત** (ઉપર મુજબ) માં મૂળ બંધારણીય ખંડપીઠનો ભાગ હતો, તેણે નીચે મુજબ ચુકાદો આપ્યો હતોઃ

"૪... પરંતુ તે એક સ્વીકૃત સ્થિતિ છે કે ચાર્જશીટ તા.૨૩.૦૫.૧૯૯૪ના રોજ દાખલ કરવામાં આવેલ છે અને હવે અપીલકર્તા સંહિતાની અન્ય જોગવાઈઓ હેઠળ પસાર કરાયેલા રિમાન્ડના આદેશોના આધારે કસ્ટડીમાં છે. શું આરોપી કે જે સંહિતાની કલમ–૧૬૭ની પેટા કલમ (૨) ની જોગવાઈ હેઠળ જામીન પર મુક્ત થવાને હકદાર હતો, જ્યારે આવો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હતો ત્યારે અરજી કરી ન હતી, તે કાર્યવાહીના પછીના તબક્કે તે અધિકારનો ઉપયોગ કરી શકે છે કે કેમ, તેની સંજય દત્ત વિરુદ્ધ રાજ્ય વતી સીબીઆઇના કેસમાં આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠ દ્વારા તપાસ કરવામાં આવી છે.

....તેથી, જો કોઈ આરોપી વ્યક્તિ કાયદા દ્વારા માન્ય મહત્તમ સમયની અંદર ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં ફરિયાદપક્ષની નિષ્ફળતા માટે જામીન પર મુક્ત થવાના તેના અધિકારનો ઉપયોગ કરવામાં નિષ્ફળ જાય, આ દરમિયાન ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવેલ છે તેવી હકીકત હોવા છતાં તે દલીલ કરી શકશે નહીં કે તેને કોઈપણ સમયે તેનો

ઉપયોગ કરવાનો અવિલોપ્ય અધિકાર છે. .પરંતુ બીજી બાજુ જો તે કાયદા દ્વારા માન્ય સમયની અંદર અધિકારનો ઉપયોગ કરે છે અને આવા સંજોગોમાં જામીન પર મુક્ત થાય છે, તો તેને માત્ર ચાર્જશીટ દાખલ કરવા પર ફરીથી ધરપકડ કરી શકાતી નથી, જેમ કે અસલમ બાબાલાલ દેસાઈ વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્યમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે."

(અવધારણા પૂરી પાડવામાં આવેલ છે)

ઉપરોક્ત ચર્ચા સ્પષ્ટપણે અમારા દ્રષ્ટિકોણને સમર્થન આપે છે, અને **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય**માં બહુમતી દ્વારા લેવામાં આવેલા દ્રષ્ટિકોણને સમર્થન આપે છે, કે **સંજય દત્ત**ના કેસનો નિર્ણય માત્ર એક સાવચેતીના સિદ્ધાંત તરીકે રજૂ કરે છે કે આરોપીએ કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ અધિકાર પ્રાપ્ત થાય તે જ ક્ષણે ડિફોલ્ટ જામીન માટે અરજી કરવી જોઈએ. જો તે આમ કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો ફરિયાદપક્ષે ચાર્જશીટ દાખલ કર્યા પછી કાર્યવાહીના અનુગામી તબક્કે તે અધિકારનો દાવો કરી શકતો નથી. "જ્યારે આવો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય ત્યારે અરજી ન કરી હોય, તે પછીના તબક્કે તે અધિકારનો ઉપયોગ કરી શકે છે" આ શબ્દો સ્પષ્ટપણે સૂચવે છે કે આરોપીએ તેના માટે અરજી કર્યા

પછી જામીનના તેના અધિકારનો ઉપયોગ કર્યો હોવાનું માનવામાં આવે છે.

૧૫.૨ **મોહમ્મદ અશ્રાફ્ત ભટ** (ઉપર મુજબ); **આતીફ નાસીર મુલ્લા વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય,** (૨૦૦૫)–૭–એસસીસી–૨૯; અને **મુસ્તાક અહેમદ મોહમ્મદ ઈસાક વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય,** (૨૦૦૯)૭–એસસીસી–૪૮૦માં આ અદાલતના નિર્ણયોનો સંદર્ભ આપવો ઉપયોગી છે. **મોહંમદ અશ્રાફ્ત ભટ**ના કેસમાં, અદાલતે જામીન માટેની અરજીને નકારી કાઢી હતી કારણ કે પોલીસ રિપોર્ટ પહેલેથી જ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. **સંજય દત્ત** (ઉપર મુજબ)ના કેસ પર આધાર મૂકવામાં આવેલ હતો. તેવી જ રીતે, **આતિફ નાસિર મુલ્લા**ના કેસમાં અદાલતે ઠરાવેલ કે આતંકવાદ નિવારણ અધિનિયમ, ૨૦૦૨ ('પોટા') ની કલમ–૪૯(૨) (બી) હેઠળ સમય વધારવાનો આદેશ, જે એનડીપીએસ અધિનિયમની કલમ–૩૬એ (૪) ની જોગવાઈ સાથે સમાન બાબતે છે, તે ડિફોલ્ટ જામીન માટેની અરજી પહેલાં પસાર કરવામાં આવ્યો હતો, તેથી આરોપી જામીન માટે હકદાર રહેશે નહીં. **મુસ્તાક અહમદ મોહમ્મદ ઈસાક**ના કેસમાં, અદાલતે એ જ રીતે મહારાષ્ટ્ર સંગઠિત અપરાધ નિયંત્રણ અધિનિયમ, ૧૯૯૯ની કલમ–૨૧(૨) (બી) હેઠળ જામીન માટેની અરજીને નકારી કાઢી હતી કારણ કે ચાર્જશીટ તે જ દિવસે દાખલ કરવામાં આવી હતી, પરંતુ તે વિશેષ અદાલત દ્વારા

આપવામાં આવેલી વિસ્તૃત અવધિનો છેલ્લો દિવસ હતો અને તેથી તે વૈધાનિક સમય મર્યાદામાં હતો.

૧૫.૩ બીજી તરફ, **સૈયદ મોહમ્મદ અહમદ કાઝમી વિરુદ્ધ રાજ્ય** (દિલ્હી એનસીટી સરકાર), (૨૦૧૨)૧૨–એસસીસી–૧ના કેસમાં, આરોપીએ તા.૧૭.૦૭.૨૦૧૨ના રોજ ડિફોલ્ટ જામીન માટે અરજી દાખલ કરી હતી. ચીફ મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટે, ઉપરોક્ત તારીખે અરજીની સુનાવણી કરવાને બદલે, સુનાવણીને તા.૧૮.૦૭.૨૦૧૨ ના રોજ મુલતવી રાખેલ. તા.૧૮.૦૭.૨૦૧૨ના રોજ, રાજ્યએ ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ (નિવારણ) અધિનિયમ, ૧૯૬૭ ('યુએપીએ') ની કલમ–૪૩–ડી(૨)(બી) હેઠળ રિમાન્ડ લંબાવવાની અરજી દાખલ કરી હતી, જે એનડીપીએસ અધિનિયમની કલમ–૩૬એ (૪) ની જોગવાઈ સાથે સમાન બાબતે છે. મેજિસ્ટ્રેટે તા.૨૦.૦૭.૨૦૧૨ના રોજ બંને બાબતો હાથ ધરી હતી અને સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળની અરજીને ધ્યાનમાં લીધા વિના તા.૦૨.૦૬.૨૦૧૨થી પાછલી અસરથી કસ્ટડી લંબાવવાની અરજીને મંજૂરી આપી હતી. ત્યારબાદ, તા. ૩૧.૦૭.૨૦૧૨ના રોજ ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવી હતી. **સંજય દત્ત**ના કેસ પર આધાર રાખીને એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ દ્વારા દલીલ કરવામાં આવી હતી કે સમય

લંબાવવાની અરજી દાખલ થયા પછી વૈધાનિક જામીનનો અધિકાર સમાપ્ત થઈ ગયો હતો.

ત્રણ ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠે ઉપરોક્ત દલીલને નકારી કાઢી હતી અને જણાવ્યું હતું કે આરોપીના વૈધાનિક જામીનનો અધિકાર, જેનો ઉપયોગ તેની જામીન અરજી દાખલ કરવામાં આવી ત્યારે કરવામાં આવ્યો હતો, તે ત્યારબાદની અરજી દ્વારા તપાસ પૂર્ણ કરવા માટે સમય લંબાવવાની અરજીથી પ્રભાવિત થયો નથી.વધુમાં, અદાલતે તે કેસમાં મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી વિલંબકારી યુક્તિની નીચેના શબ્દોમાં સ્પષ્ટપણે નિંદા કરી હતીઃ

> *"૨૫. સંબંધિત પક્ષકારો વતી કરવામાં આવેલી રજૂઆતો, કાયદાની સંબંધિત જોગવાઈઓ અને ટાંકવામાં આવેલા નિર્ણયને કાળજીપૂર્વક ધ્યાનમાં લીધા પછી, અમે રાજ્ય વતી વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ શ્રી રાવલ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી રજૂઆતોને સ્વીકારવામાં અસમર્થ છીએ. આ હકીકતને નકારી શકાય નહીં કે તા.૧૭.૦૭.૨૦૧૨ના રોજ, જ્યારે અધિક સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા સીઆર નં.૮૬/૨૦૧૨ને મંજૂર કરવામાં આવેલ અને અપીલકર્તાની કસ્ટડીને*

ગેરકાયદેસર ઠેરવવામાં આવેલ અને સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ અપીલકર્તા વતી વૈધાનિક જામીન આપવા માટે અરજી કરવામાં આવી હતી જે સુનાવણી માટે લિસ્ટ કરવામાં આવેલ હતી. અરજીની સુનાવણી કરવાને બદલે, ચીફ મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટે તેને બીજા દિવસ સુધી મુલતવી રાખેલ, જ્યારે સરકારી વકીલે કસ્ટડી અને તપાસની મુદત વધારવા માટે અરજી દાખલ કરી હતી અને તા.૨૦.૦૭.૨૦૧૨ના રોજ તપાસનો અને અપીલ કરનારની કસ્ટડીનો સમય તા.૦૨.૦૬.૨૦૧૨થી પાછલી અસરથી ૯૦ દિવસની વધુ અવધિ માટે લંબાવવામાં આવી હતી. ચીફ મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટના આદેશની માત્ર પશ્ચાતવર્તી અસર ટકવાપાત્ર નથી તેટલું જ નહીં, પરંતુ તે અપીલકર્તાને કસ્ટડીમાં લેવાની તારીખથી ૯૦ દિવસની સમાપ્તિ પર અપીલકર્તાને મળેલા કાયદાકીય અધિકારને પણ પરાસ્ત કરી શકેલ નથી. વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ દ્વારા ટાંકવામાં આવેલા સંજય દત્તમાં અને અન્ય કેસોમાં આ અદાલત દ્વારા ટિપ્પણી કરવામાં આવી છે તેમ, કેસમાં ચાર્જશીટ દાખલ થઈ જાય અને વૈધાનિક

જામીન મંજૂર કરવા માટે તે પહેલાં કોઈ અરજી કરવામાં આવી ન હોય ત્યારે જ આવા અધિકારને ઓળખી શકાય છે (એસઆઈસી ડામી શકાય છે).. તે સારી રીતે પ્રસ્થાપિત છે કે જો કોઈ આરોપી, ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવે તે પહેલાં, વૈધાનિક જામીન આપવાના તેના અધિકારનો ઉપયોગ કરતો નથી, તો એકવાર આવી ચાર્જશીટ દાખલ થઈ જાય તે પછી તે આવા લાભ માટેનો તેનો અધિકાર ગુમાવે છે અને તે પછી, ફક્ત કાયમી જામીન માટે અરજી કરી શકે છે.

૨૬. જો કે, આ કેસમાં સંજોગો અલગ છે કે અપીલકર્તાએ તે જ દિવસે તેના વૈધાનિક જામીનના અધિકારનો ઉપયોગ કર્યો હતો, જે દિવસે તેની કસ્ટડીને ગેરકાયદેસર ઠેરવવામાં આવી હતી અને તપાસ પૂર્ણ કરવા માટે સમય વધારવા માટે ફરિયાદપક્ષ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અરજી હાથ ધરવામાં આવી અને તેના પર આદેશો પસાર કરવામાં આવ્યા ત્યાં સુધી ચીફ મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આવી અરજીને અનિર્ણિત છોડી દેવામાં આવી હતી.

૨૭. અમે ચીફ મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયા, કે જેને ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા સમર્થન આપવામાં આવ્યું છે, તેનું મુલ્યાંકન કરવામાં અસમર્થ છીએ અને અમારું માનવું છે કે અપીલકર્તાએ તા.૧૭.૦૭.૨૦૧૨ના રોજ વૈધાનિક જામીન આપવાનો અધિકાર મેળવ્યો હતો, જ્યારે તેની કસ્ટડી એડિશનલ સેશન્સ જજ દ્વારા ગેરકાયદેસર હોવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કારણ કે વૈધાનિક જામીન માટેની તેની અરજી તે સમયે પડતર હતી, જ્યારે તપાસ ચાલુ રાખવા માટે સમય લંબાવવાની અરજી ફરિયાદપક્ષ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી. અમારા મતે, કાનૂની જામીન આપવાનો અપીલકર્તાનો અધિકાર પછીની અરજીથી પ્રભાવિત થયો ન હતો અને ચીફ મેટ્રોપોલિટન મેજિસ્ટ્રેટ અને ઉચ્ચ અદાલત, બંનેએ અન્યથા ઠરાવવામાં ભૂલ કરી હતી."

(અવધારણા પૂરી પાડવામાં આવેલ છે)

૧૫.૪ એ જ રીતે **યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા વિ. નિરાલા યાદવ** (૨૦૧૪)૯–એસસીસી–૪૫૭માં આરોપીએ

તા.૧૪.૦૩.૨૦૦૭ના રોજ ડિફોલ્ટ જામીન માટે અરજી દાખલ કરી હતી. રાજ્યએ તા.૧૫.૦૩.૨૦૦૭ના રોજ પોટાની કલમ–૫૯(૨) (બી) હેઠળ સમય વધારવાની અરજી કરી હતી.જોકે, બંનેમાંથી કોઈ અરજી પર કોઈ આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો ન હતો. આ દરમિયાન તા.૨૬.૦૩.૨૦૦૭ના રોજ ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવી હતી. તા.૦૩.૦૪.૨૦૦૭ના રોજ વિશેષ ન્યાયાધીશે બંને અરજીઓ હાથ પર લીધેલ અને ચાર્જશીટ દાખલ કરવા માટે સમય વધારેલ. કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે **સંજય દત્ત**ના કેસમાંના નિર્ણય અનુસાર, જામીનનો અવિલોપ્ય અધિકારનો સંપૂર્ણપણે નાશ થઇ ગયેલ કારણ કે ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવી તે પહેલાં જામીન પર કોઈ આદેશ પસાર કરવામાં આવ્યો ન હતો.

અદાલતે નોંધ્યું હતું કે ફરિયાદપક્ષે ૯૦ દિવસની સમાપ્તિ તારીખ પહેલાં સમય વધારવા માટે કોઈ અરજી દાખલ કરી નથી.વધુમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે "*જો મુદત વધારવાની અરજી દાખલ કરવામાં આવી હોત, તો આ બાબત તદ્દન અલગ હોત*". અદાલતે આખરે એવું માન્યું હતું કે મેજિસ્ટ્રેટ ડિફોલ્ટ જામીન માટેની અરજી જે દિવસે દાખલ કરવામાં આવી હતી તે દિવસે તેને ચલાવવા માટે જવાબદાર છે. આથી અદાલતે ઉદય મોહનલાલ આચાર્યના કેસ પર આધાર રાખીને આરોપીઓને

ડિફોલ્ટ જામીન આપવાના ઉચ્ચ અદાલતના આદેશને કાયમ રાખેલ.

૧૬. શ્રી લેખીએ **પ્રજ્ઞા સિંહ ઠાકુર વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય,** (૨૦૧૧)૧૦–એસસીસી–૪૪૫ના કેસમાં આ અદાલતના ચુકાદાને અમલમાં મૂક્યો હતો, જેમાં **સંજય દત્ત** (ઉપર મુજબ) પર આધાર રાખીને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે, જ્યાં જામીન માટેની અરજી, નિયત સમયગાળાની અંદર ચાર્જશીટ દાખલ ન કરવાના આધારે, દાખલ કરવામાં આવે છે, તો જામીનનો ઉપરોક્ત અધિકાર નાબૂદ થઈ જશે જો ફરિયાદપક્ષ તે અરજીની વિચારણા અને આરોપીની મુક્તિ પહેલાં ચાર્જશીટ દાખલ કરે. ત્યારબાદ, જામીન પર આરોપીની મુક્તિ માત્ર ગુણદોષના આધારે જ થઈ શકે છે. **પ્રજ્ઞાસિંહ ઠાકુર** (ઉપર મુજબ)ના કેસમાં વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય**ના કેસનો ઉલ્લેખ કર્યો હોવા છતાં, તેમણે ઉપર મુજબ સંપૂર્ણપણે વિરોધાભાસી અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો છે.

૧૬.૧ એ નોંધવું જોઈએ કે **પ્રજ્ઞા સિંહ ઠાકુર**ના કેસમાં વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ તે કેસની હકીકતો પર તારણ કાઢ્યું હતું કે આરોપીના રિમાન્ડના પ્રથમ હુકમથી ૯૦ દિવસની અંદર ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવી હતી. ડિફોલ્ટ જામીનના અધિકારને નાબૂદ

કરવા અંગેના ઉપરોક્ત અવલોકનો માત્ર એક કાલ્પનિક દલીલના સ્વરૂપમાં બિનજરૂરી રૂપે કરવામાં આવ્યા હતા, અને તેથી તેને બંધનકર્તા પૂર્વવર્તી તરીકે ન કહી શકાય. જો કે, કોઈ પણ સંજોગોમાં, રાજ્ય દ્વારા નિર્ણય પર સતત આધાર રાખવામાં આવી રહ્યો હોવાથી, અમારે સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે અમારા ધ્યાને લેવામાં આવેલા અભિપ્રાયમાં, **પ્રજ્ઞા સિંહ ઠાકુર**ના કેસમાં કરવામાં આવેલા અવલોકનો, લાર્જર ખંડપીઠ દ્વારા આપવામાં આવેલા ચુકાદાઓમાં પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંતોની વિરુદ્ધ છે.

૧૬.૨ એ નોંધવું ઉચિત રહેશે કે **નિરાલા યાદવ** (ઉપર મુજબ) માં બે ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠે પહેલેથી જ દર્શાવેલ છે કે **પ્રજ્ઞા સિંહ ઠાકુર**ના કેસમાં અગાઉની સંકલન ખંડપીઠે, ખાસ કરીને નિર્ણયના પરિચ્છેદ–૫૪ અને ૫૮ માં જણાવેલા સિદ્ધાંતો કાયદાની સાચી સ્થિતિ દર્શાવતા નથી. બંને અભિપ્રાયોનો અભ્યાસ કર્યા બાદ, અમે એ તારણ પર આવવા અને એવું માનવા માટે બંધાયેલા છીએ કે **નિરાલા યાદવ**ના કેસમાં જણાવ્યા મુજબની સ્થિતિ સાચી છે. અમને જાણવા મળ્યું છે કે **પ્રજ્ઞા સિંહ ઠાકુર**ના કેસમાં વ્યક્ત કરવામાં આવેલો અભિપ્રાય કે ચાર્જશીટ દાખલ થયા પછી જ જામીનનો અધિકાર ગુણદોષના આધારે ગણી શકાય, તે **સંજય દત્ત**ના કેસમાં બંધારણીય ખંડપીઠના તારણોના ખોટા અર્થઘટન પર આધારિત છે. ઉપર ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમ, બંધારણીય ખંડપીઠના નિર્ણયમાં "જો પહેલેથી જ મેળવેલ ન હોય તો" શબ્દપ્રયોગનો

અદાલતો દ્વારા ખોટો અર્થઘટન કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં **પ્રજ્ઞા સિંહ ઠાકુર**ના કેસની બે ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠનો પણ સમાવેશ થાય છે, જેનો અર્થ એ થાય છે કે આરોપી ડિફોલ્ટ જામીનનો અધિકાર ત્યારે જ મેળવી શકે છે જો તેને ખરેખર ચાર્જશીટ દાખલ કરતા પહેલા મુક્ત કરવામાં આવે. જો કે, **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય** (ઉપર મુજબ)ના કેસમાં આ અદાલતે ઉપર જણાવ્યા મુજબ તેના તારણ પર પહોંચતા પહેલા **સંજય દત્ત**ના કેસમાં જણાવેલા સિદ્ધાંતોને યોગ્ય રીતે સમજી અને તેનું વિશ્લેષણ કર્યું છે.

અમારો દ્રઢ અભિપ્રાય છે કે **ઉદય મોહનલાલ આચાર્ય**માં લેવામાં આવેલો દૃષ્ટિકોણ એક બંધનકર્તા પૂર્વ–દૃષ્ટાંત છે. ત્યારબાદ, તે **સૈયદ મોહમ્મદ અહમદ કાઝમી** (ઉપર મુજબ)માં ત્રણ ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠ દ્વારા અનુસરવામાં આવેલ છે. આથી, **પ્રજ્ઞા સિંહ ઠાકુર**ના કેસમાં પરિચ્છેદ–૫૪ અને ૫૮માં બે ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠે એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે, "*જો જામીન માટેની અરજી એ આધાર પર દાખલ કરવામાં આવે કે ચાર્જશીટ ૯૦ દિવસની અંદર દાખલ કરવામાં આવી ન હતી, પરંતુ તેની વિચારણા પહેલાં અને જામીન પર મુક્ત થતાં પહેલાં, જામીન પર મુક્ત થવાના કહેવાતા અધિકાર ખોવાઈ જશે*" અથવા "*માત્ર ગુણદોષ પર જ હોઈ શકે છે*", તો તે ભ્રાંતિજન્ય હોવો જોઈએ.

૧૬.૩ તાજેતરમાં, **બિક્રમજીત સિંહ વિરુદ્ધ પંજાબ રાજ્ય** (ફોજદારી અપીલ નં.૬૬૭/૨૦૨૦ તારીખ ૧૨મી ઓક્ટોબર, ૨૦૨૦), ૨૦૨૦–એસસીસી ઓનલાઇન એસસી–૮૨૪ના કેસમાં, યુએપીએ હેઠળની ડિફોલ્ટ જામીન માટેની અરજીમાં ઉભા થયેલા સમાન પ્રશ્ન સાંભળતા સમયે, આ અદાલતના ત્રણ ન્યાયમૂર્તિઓની ખંડપીઠે, આ મુદ્દા પરના વિવિધ ચુકાદાઓને ધ્યાનમાં લીધા પછી, આ રીતે અવલોકન કર્યું:

"ઉપરોક્ત નિર્ણયોની તપાસ દર્શાવે છે કે જ્યાં ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવે તે પહેલાં ૯૦ દિવસની મુદત (જે અરજી લેખિતમાં પણ હોવી જરૂરી નથી) ની સમાપ્તિ પર ડિફોલ્ટ જામીન આપવા માટેની અરજી કરવામાં આવે છે, ત્યાં ડિફોલ્ટ જામીનનો અધિકાર પૂર્ણ થાય છે. એ બિનજરૂરી છે કે ફોજદારી અદાલત ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવે તે પહેલાં આવી અરજીનો નિકાલ કરતી નથી અથવા તો આવી ચાર્જશીટ દાખલ કરવામાં આવે તે પહેલાં આવી અરજીનો ખોટી રીતે નિકાલ કરે છે. જ્યારે સૂચિત સમયગાળાની સમાપ્તિ પર ડિફોલ્ટ જામીન માટે અરજી કરવામાં આવી હોય ત્યારે સમયગાળાને મહત્તમ ૧૮૦ દિવસ સુધી વધારવામાં આવે છે, કલમ–૧૬૭(૨) ના પ્રથમ પરંતુક હેઠળ આરોપીનો અવિલોપ્ય અધિકાર હોવાથી, ડિફોલ્ટ જામીન દાખલ થાય છે અને તેને મંજૂર કરવી જ જોઇએ."

બિક્રમજીત સિંહના કેસમાં આ નિર્ણય એ સુનિશ્ચિત કરે છે કે આરોપીઓની સ્વતંત્રતામાં ઘટાડો કરવા માટે વિશેષ કાયદા હેઠળ આપવામાં આવેલી સખત સત્તાઓનો ઉપયોગ મનસ્વી રીતે કરવામાં ન આવે. પુનરાવર્તનના ભાગરૂપે, એ બાબત પર ભાર મૂકવો આવશ્યક છે કે કલમ–૧૬૭(૨) અને તેની જોગવાઈને લાગુ કરતી વખતે વિધાનસભામાં સર્વોપરી વિચારણા એ હતી કે તપાસ ઝડપથી પૂર્ણ થવી જોઈએ અને ૧૮૯૮ની સંહિતા હેઠળ પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિની જેમ આરોપીની ગેરવાજબી રીતે લાંબા ગાળા માટે અટકાયત ન કરવી જોઈએ. જે કલમ–૨૧ હેઠળ કોઈ પણ વ્યક્તિને તેની વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યથી વંચિત કરતા પહેલા યોગ્ય, ન્યાયી અને વાજબી પ્રક્રિયાનું પાલન કરવાની રાજ્ય પર મૂકવામાં આવેલી જવાબદારી સાથે સુસંગત રહેશે.

નિષ્કર્ષ

૧૭. હાલના કેસમાં, તે સ્વીકૃત છે કે અપીલકર્તા–આરોપીએ તેની ધરપકડના ૧૮૧મા દિવસે, એટલે કે, તા.૦૧.૦૨.૨૦૧૯ ના રોજ, અદાલત ખુલ્યા પછી તરત જ સવારે ૧૦.૩૦ વાગ્યે અરજી દાખલ કરીને જામીન મેળવવા માટેના તેના વિકલ્પનો ઉપયોગ કર્યો હતો.તે વિવાદમાં નથી કે સરકારી વકીલે તા.૩૧.૦૧.૨૦૧૯ પહેલાં અથવા ૦૧.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ સવારે ૧૦.૩૦ વાગ્યા પહેલાં ગુનાની તપાસ માટે સમય વધારવાની માંગ કરતી કોઈ અરજી દાખલ કરી ન હતી.સરકારી વકીલે જે દિવસે જામીન અરજી

દાખલ થયેલ તે દિવસે દલીલોમાં સાંજના ૪.૨૫ વાગ્યા સુધી ભાગ લીધો હતો.તે પછી જ અપીલકર્તા સામે વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હતી.

તેથી, ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોને લાગુ પાડતા, અપીલકર્તા–આરોપીએ જે ક્ષણે જામીન પર મુક્ત થવા માટે અરજી દાખલ કરી હતી અને જામીન હુકમના નિયમો અને શરતોનું પાલન કરવાની ઓફર કરી હતી, એટલે કે તા.૦૧.૦૨.૨૦૧૯ના રોજ સવારે ૧૦.૩૦ વાગ્યે, તે જ ક્ષણે જામીન માટે પોતાના અવિલોપ્ય અધિકારનો લાભ મેળવેલ હોવાનું માનવામાં આવ્યું હતું.ત્યારબાદ, વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવી હોવા છતાં તે જામીન પર મુક્ત થવાને હકદાર હતો.

૧૭.૧ એ સ્પષ્ટ છે કે, હાથ પરના કેસમાં, રાજ્ય/તપાસ એજન્સીએ, આરોપીના જામીન પર મુક્ત થવાના અવિલોપ્ય અધિકારને રદ કરવા માટે, જામીન અરજી પર અપીલકર્તાની દલીલોના તારણ પછી સંબંધિત અદાલત સમક્ષ વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરી છે.જો આવી પ્રથાને મંજૂરી આપવામાં આવે તો કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળના અધિકારને નિરર્થક ગણવામાં આવશે કારણ કે જ્યાં સુધી આરોપી પોતાના અધિકારનો ઉપયોગ કરશે ત્યાં સુધીમાં તપાસ અધિકારીઓ એડી–ચોટીનું જોર લગાવીને તરત જ આરોપીના નામ સહિત વધારાની ફરિયાદ દાખલ કરી શકે છે. આવી ફરિયાદ તુચ્છ

આધારો પર હોઈ શકે છે અથવા માત્ર આરોપીને અટકાયતમાં રાખવા માટે પ્રેરિત હોઈ શકે છે, જો કે અમે હાલના કેસમાં વધારાની ફરિયાદના ગુણદોષ પર ટિપ્પણી કરવાનું ટાળીએ છીએ.ગુનાની ગંભીરતા અને ઉપલબ્ધ પુરાવાઓની વિશ્વસનીયતાને ધ્યાનમાં લીધા વિના, માત્ર ડિફોલ્ટ જામીન માટેની અરજીને નિરર્થક બનાવવા માટે વધારાની ફરિયાદો દાખલ કરવી, અમારા મતે, અયોગ્ય વ્યૂહરચના છે.

આથી, અમારા મતે, ટ્રાયલ અદાલતના આરોપીઓને ડિફોલ્ટ જામીન પર મુક્ત કરતાં ચુકાદા અને આદેશને રદ કરવામાં ઉચ્ચ અદાલત યોગ્ય ન હતી.

૧૭.૨ અમે એ પણ માનીએ છીએ કે ઉચ્ચ અદાલત નિષ્કર્ષ પર પહોંચતી વખતે ખોટી રીતે આ બાબતના ગુણદોષમાં ઉતરેલ છે. ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ કારણો અને તે ઉપરથી પહોંચેલ તારણો અસ્વીકાર્ય છે.

૧૮. તેથી, નિષ્કર્ષમાંઃ

૧૮.૧ એકવાર આરોપી કલમ–૧૬૭(૨) ની જોગવાઈ હેઠળ જામીન માટે અરજી કરે છે, તે તપાસ માટે નિયત સમયમર્યાદા સમાપ્ત થયા પછી ઉપાર્જિત, ડિફોલ્ટ જામીન પર મુક્ત થવાના તેના

અધિકારનો 'લાભ મેળવેલ' અથવા અમલ કર્યો હોવાનું માનવામાં આવે છે. આમ, જો આરોપી ૧૮૦ દિવસ અથવા વિસ્તૃત અવધિની સમાપ્તિ પર, કેસ મુજબ, એનડીપીએસ અધિનિયમની કલમ–૩૬એ (૪) સાથે વાંચતા સીઆરપીસીની કલમ–૧૬૭(૨) હેઠળ જામીન માટે અરજી કરે છે, તો ઉપર મુજબ, અદાલતે સરકારી વકીલ પાસેથી જરૂરી માહિતી મેળવ્યા બાદ કોઈપણ બિનજરૂરી વિલંબ વિના તેને તાત્કાલિક જામીન પર મુક્ત કરવો જોઈએ. તપાસ એજન્સી દ્વારા ડિફોલ્ટના કિસ્સામાં આરોપીઓને જામીન પર મુક્ત કરવાના કાયદાકીય આદેશને અવગણવાથી આવી તાત્કાલિક કાર્યવાહી ફરિયાદપક્ષને પ્રતિબંધિત કરશે.

૧૮.૨ જો આરોપીએ આવા જામીન માટે અરજી કરી હોય ત્યારે જામીન અરજી પડતર હોવા છતાં; અથવા ત્યારબાદ ચાર્જશીટ અથવા અદાલત સમક્ષ ફરિયાદપક્ષ દ્વારા સમય વધારવાની માંગ કરતો અહેવાલ દાખલ કરેલ હોવા છતાં; અથવા જ્યારે જામીન અરજીની નામંજુરીનો પડકાર ઉચ્ચ અદાલત સમક્ષ પડતર હોવા છતાં વચગાળા દરમિયાન ચાર્જશીટ દાખલ કરેલ હોવા છતાં, ડિફોલ્ટ જામીન પર મુક્ત થવાનો અધિકાર અમલમાં રહે છે.

૧૮.૩ જો કે, જ્યારે આરોપીને અધિકાર પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ડિફોલ્ટ જામીન માટે અરજી કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે ત્યારે, અને ત્યારબાદ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ ચાર્જશીટ, વધારાની ફરિયાદ અથવા સમય વધારવાની માંગ કરતો અહેવાલ દાખલ કરવામાં આવે, ત્યારે ડિફોલ્ટ જામીનનો અધિકાર રદ થઈ જશે. કેસ પ્રમાણે, મેજિસ્ટ્રેટ કેસનું સંજ્ઞાન લેવા અથવા તપાસ પૂર્ણ કરવા માટે વધુ સમય આપવા માટે સ્વતંત્ર રહેશે, જોકે આરોપી છતાં પણ સીઆરપીસીની અન્ય જોગવાઈઓ હેઠળ જામીન પર મુક્ત થઈ શકે છે.

૧૮.૪ અદાલત દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ ડિફોલ્ટ જામીનનો હુકમ હોવા છતાં, કલમ–૧૬૭(૨) ના સમજૂતી–૧ ના આધારે, કસ્ટડીમાંથી આરોપીની વાસ્તવિક મુક્તિ જામીન મંજૂર કરવા સક્ષમ અદાલત દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલ નિર્દેશો પર નિર્ભર છે. જો આરોપી જામીન રજૂ કરવામાં અને/અથવા અદાલત દ્વારા નિયત સમયની અંદર જામીન આદેશના નિયમો અને શરતોનું પાલન કરવામાં નિષ્ફળ જાય, તો તેની કસ્ટડીમાં સતત અટકાયત કાયદેસર છે.

૧૯. આથી, ઉચ્ચ અદાલતના વાદગ્રસ્ત ચુકાદાને રદ કરવામાં આવે છે અને ટ્રાયલ કોર્ટના ચુકાદાને કાયમ રાખવામાં આવે છે. જો કે, અમે

વધુમાં નિર્દેશ આપીએ છીએ કે ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા નિર્દેશિત જામીન રજૂ કરવા ઉપરાંત, અપીલકર્તા–આરોપીએ તેનો પાસપોર્ટ પણ જમા કરાવવાનો રહેશે, તપાસના હેતુઓ માટે જ્યારે જરૂરી હોય ત્યારે સામાવાળા નિયામક કચેરી સમક્ષ હાજર રહેવાની બાંહેધરી આપવાની રહેશે અને ટ્રાયલ કોર્ટની પરવાનગી વિના ચેન્નાઈ શહેરની હદ ન છોડવાની પણ બાંહેધરી આપવાની રહેશે. આનાથી અદાલતના અધિકારક્ષેત્રમાંથી અપીલકર્તા ફરાર થઈ જવા અંગેની તમામ ચિંતા દૂર થશે.

૨૦. તે મુજબ, અપીલને મંજૂર કરવામાં આવે છે.

....., ન્યાયમૂર્તિ

(ઉદય ઉમેશ લલિત)

....., ન્યાયમૂર્તિ

(મોહન એમ. શાંતાનાગૌદર)

....., ન્યાયમૂર્તિ

(વિનીત સરણ)

નવી દિલ્હી,
૨૬મી ઓક્ટોબર, ૨૦૨૦

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

==========

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.